

Recensioner

Boel Berner: *Blodflöden. Blodgivning och blodtransfusion i det svenska samhället*. Lund: Arkiv förlag, 2012. 7+266 s. ISBN 978-917-924-245-9, inb.

Boel Berners bok *Blodflöden* rymmer en rik, intressant och välskriven historia om blodtransfusionens och blodgivningsverksamhetens uppkomst, förutsättningar, omstöpningar och förgreningar, i företrädesvis det svenska samhället. Boken spänner över en lång tid – från 1870-talets medicinska experiment med lammblodstransfusioner, till de samhällseliga diskussioner om det potentiellt riskfyllda med blodgivning, som följde i spåren av aids epidemin på 1980-talet. Däremellan ser vi framväxten av en utspridd och decentraliserad blodgivningsverksamhet, som successivt övergår till organiserade blodgivningscentraler, reglering och standardisering, och vidare till global kommersiell handel med blodprodukter. Det är ingen enkel och linjär kronologi som beskrivs; snarare är det en historia om omprövningar, avbrott, återvändsgränder, upprepningar och omstarter. Vi får följa blodet som biologisk produkt, men också som kulturell och existentiell symbol, med skiftande värden över tid. Vi får följa hur idén om blodgivaren som en god och solidarisk medborgare konsolideras som social identitet. Vi får följa metodstrider och kunskapskrockar där olika medicinska experter strider om vem som har tolkningsföreträde i frågan om blodtransfusion. Ambitionen med boken har varit att både skriva en historia som förankrar händelser och skeenden i sina respektive historiska och kulturella kontexter, och att följa blodtransfusionens och blodgivningen utvecklingslinjer över tid. Denna ambition måste sägas ha blivit uppfylld. Fokus i arbetet ligger på Sverige, men de internationella utblickarna är många, utförliga och visar på kopplingar som gör analysen vidsynt och relevant för en stor läsekrets.

Till bokens styrkor hör också dess material- och detaljrikedom. Här finns rapporter och föredrag, vetenskapliga och massmediella artiklar, informationsmaterial, affischer, fotografier, utredningar och intervjuer, som tillsammans hjälper författaren att framställa

sin berättelse som en ”thick description”. Resultatet blir en framställning, som trots det långa tidsperspektivet tillåter aktörer att få komma till tals och framträda som individer. Berner rör sig med imponerande lätthet mellan blodtransfusionens ibland frustrerade, kladdiga och intima värld – med alla dess instrument, kroppar och känslor – och mer övergripande frågor om kunskapsosäkerhetens inverkan på medicinska konflikter, det frivilliga givandets moraliska kodning, och den villkorade konstruktionen av blodet som riskobjekt. Till denna rikedom kommer också ett fint bildmaterial som gestaltar, förtydligar och för berättelsen framåt. Denna en av bokens styrkor – dess rika empiriska bas samt variationen av använda källor – utgör också en del av dess svaghet. Även om den tänkta publiken för ett sådant här arbete mycket väl kan tänkas finnas utanför akademiska sammanhang, så hade det varit upplysande om författaren hade fört en utförligare diskussion om dess källor och metoder. Vad som går att studera, vilka perspektiv som kommer med, handlar bland annat om tillgång till och innehåll i de källor som används. Det hade till exempel varit intressant att få reda på hur mycket det går att få fram om det statsägda företaget Kabi AB och dess internationella handel med plasma och blodprodukter, vad som går att ta reda på om hur patienter och blodgivare i en given tid upplevde blodtransfusionerna, eller hur vi ska förhålla oss till värdet av de intervjuer författaren genomfört. Att lyfta fram vad det inte har gått att uttala sig om hade inte försvagat intrycket, utan gett bättre förutsättningar för läsaren att uppfatta varför denna historia skrivits på ett sätt, och inte på ett annat.

Finns det då en linje i boken, en tråd att följa, ett perspektiv som kan guida läsaren till en djupare förståelse av alla dessa aktörer, tekniker och institutioner? Jag har inte riktigt kunnat urskilja en sådan – och kanske var det inte författarens avsikt – men det hade troligtvis förhöjt både det vetenskapliga bidraget och upplevelsen för läsaren. Nu introduceras nya teoretiska perspektiv (oftast i form av vissa nyckelbegrepp) i nästan varje nytt kapitel, men utan att diskutera ifall de är inbördes kompatibla. Här samsas olika STS-perspektiv

med bland annat medicinhistoriska, antropologiska och sociologiska teorier. Jag gillar egentligen denna frimodiga teoretiska eklekticism, men blir samtidigt besvärad av hur lätt teoretiska perspektiv på detta sätt reduceras till verktyg som kan sortera detaljrika empiriska beskrivningar. I det här fallet ger de definitivt mening åt och förståelse för blodtransfusionens och blodgivningens komplexitet, men mängden av olika perspektiv tycker jag bidrar till bokens något splittrade helhetsintryck. De olika kapitlen har delvis varit publicerade i andra sammanhang, och på det hela taget har de nu sammanförts till en fungerande helhet utan särskilt många upp- och nedgångar. Dock saknas en sorts röd tråd i argumentationen och analysen, och det avslutande kapitlet som ska dra ihop trådarna introducerar tyvärr ännu fler perspektiv.

Avslutningsvis skulle jag vilja ta upp en särskilt fin kvalitet som boken har. Den är, även i de mest detaljrika tekniska beskrivningarna, skriven med nerv och hjärta. Den förmedlar en fascination över studieobjektet som brukar tillhöra de initiala faserna i ett forskningsprojekt, men som här tycks ha kunnat hållas vid liv. Det går bara att hålla med Berner när hon skriver om blodgivningsverksamheten att: ”Det är en alldeles speciell verksamhet byggd på miljontals individers frivilliga givande av en del av sin kropp till andra.” (13). Detta är värt att fortsätta undra över.

Jenny Eklöf

David Bindman & Henry Louis Gates, Jr. (red.): *The image of the black in Western art. The twentieth century. The impact of Africa. Volume 5.1*. Cambridge: Belknap, Harvard University Press, 2014. xi+320 s. ISBN 978-067-405-267-3, inb.

Under det tidiga 1960-talet och som ett svar på rassegregationen i USA påbörjade konstmeccenaterna och filantroperna Dominique och Jean de Menil forskningsprojektet ”The image of the black in Western art”. Bildarkivet innehöll ett visuellt material som visade hur människor med ursprung i Afrika hade blivit representerade i den västerländska konsten från antiken till moderna tiden.

En av projektets grundidéer var att visa på att relationerna mellan européer och afrikaner inte alltid hade varit i en slavkontext.

Man ville lyfta fram det faktum att bildkonsten visade representationer av afrikaner långt tidigare och att dessa avbildningar också visade på ömsesidighet och respekt. Detta menade man fanns även under de sekel som slaveriet pågick. Dominique de Menil hade en önskan att visa på hur de mänskliga ömsesidiga relationerna såg ut både i den klassiska och kristna traditionen såsom exempelvis Saint Maurice-skulpturen från Magdeburg (1595–1597) av Christoph Kapup och frescomålningen av påvens omfamning av den döende kongolesiske ambassadören Emanuele Ne Vunda år 1608, i Palazzo del Quirinale.

Under vägledning av konsthistorikern Ladislav Bugner skapades ett arkiv som sträckte sig över 5000 år och höjdpunkter från samlingen tillsammans med essäer från betydande forskare publicerades i flera större volymer under 1970- och 1980-talen och det blev ett viktigt bidrag för forskare och samlare. Femtio år senare återpublicerar Belknap och Harvard University Press tillsammans med W. E. B. Du Bois Research Institute vid Hutchins Centre for African and African American Research de fem originalverken. Dessutom publicerar man fem nya verk under ledning av konsthistorikern David Bindman och forskningschefen Henry Louis Gates, Jr. vid Hutchins Centre. Återpubliceringen påbörjades 2010 och avslutas med den sista boken i volym fem *The twentieth century. The rise of black artists* som kommer ut under oktober 2014.

Ämnet för den första delen i volym fem: *The twentieth century: The impact of Africa* handlar om förändringarna i det europeiska medvetandet, dess kolonier och i synen på Afrika. Afrikaner och afrikanska objekt under det tidiga 1900-talet hade en betydande närvaro i de större europeiska städerna och främst i Paris. Bilden av Afrika som den ”mörka kontinenten” bleknade och afrikansk konst blev viktig för avantgardet i Frankrike och Tyskland. Afrikansk konst kom att förkroppsliga både det ”primitiva” och det ”moderna”. Denna paradoxala hållning till den afrikanska konsten och till Afrika hävdar David Bindman blev den dominerande bilden av den Andre under hela seklet.

Idén om primitivism, som hade underbyggts av Charles Darwins teorier, menade att Afrika fortfarande var i ett primitivt stadium jämfört med den utveckling som de

europiska nationerna hade genomgått. Men konstnärer såsom Pablo Picasso kritiserade den ökade industrialismen och menade att "primitivism" även betydde en naturligare och en mer autentisk livshållning. *The twentieth century. The impact of Africa* behandlar sålunda 1900-talets konst och undersöker det västerländska perspektivet på Afrikans konst, representationer av afrikaner och dess paradoxala tolkning som både "primitiv" och "modern". Boken innehåller förutom ett förord och en inledning tre kapitel.

Det första kapitlet "Photography, popular imagery, anthropology, and racial theory" behandlar vilket titeln antyder ett bredare visuellt material vid sekelskiftet 1900 och dess relation till antropologi och rasteori. Det inledande kapitlet syftar till att diskutera några av de ämnen som även ligger till grund för den andra boken av volym fem. Det första avsnittet av Deborah Willis behandlar 1800-tals fotografiet och fortsätter den diskussion som tidigare volym har behandlat men med betoning på fotografiet och dess relation till konstnärer med afrikanskt ursprung.

Rasistiska representationer i den visuella kulturen under det tidiga 1900-talet avhandlas i nästkommande avsnitten av Tanya Sheehan, Henry Louis Gates Jr. och Vera Grant. Elizabeth Edwards undersöker vidare hur det etnografiska fotografiet under de första decennierna av 1900-talet förändrades och även dess fortsatta närhet till rasteorierna om vit hegemoni. David Bindmans essä problematiserar representationen av afrikaner i de naturhistoriska utställningskontexterna som var populära i form av "Races of Man" från mitten av 1800-talet till 1940-talet.

Det andra kapitlet "Europe and the construction of the 'primitive'" undersöker avantgardets position. Det första avsnittet av Suzanne Blier diskuterar Picassos "upptäckt" av afrikansk konst och problematiserar detta vidare i en diskussion om antropologi. Christian Weikop undersöker hur franska och tyska framställningar och dess formulering av "primitivism".

Ester Schreuder behandlar den holländska visuella kulturen och avslöjar både rikt och mångfacetterade framställningar av afrikaner.

Det avslutande tredje kapitlet "Beyond Europe: The Caribbean and Latin America" undersöker de komplexa rasrelationerna i Latinamerika mellan de spanska bosättarna, ursprungsbefolkningen samt de ättlingar till

slavar som skeppades från Afrika under 1500-talet och framåt. Petrine Archer behandlar de komplexa samband i Karibien mellan det brittiska, franska och spanska slaveriet. Archer visar hur "blackness" blev en essentiell kategori både för de vita och svarta konstnärerna att förhålla sig till. David Bindmans avslutande essä diskuterar négrituderörelsen och relationerna mellan en av dess grundare Aimé Césaire och konstnärerna Pablo Picasso och Wifredo Lam.

Den andra delen, *The twentieth century. The rise of black artists*, som ännu inte har kommit ut när detta skrivs, bryter inte endast med denna del som recenserats utan även de tidigare volymerna i det att den kommer att koncentrera sig på den visuella kulturen fram tills idag samt med fokus på konstnärer med afrikanskt ursprung och dess framställningar, "the representation of blacks by blacks" med David Bindmans formulering (11).

Harvard University Press som ansvarar för formgivning har varit mån om att tillhandahålla högsta bildkvalité. Samtliga illustrationer är i färg och de tio volymerna har haft som syfte att skapa ett gediget verk med tyngdpunkt på omsorgsfullt bearbetade bilder.

Projektet är ambitiöst i sin omfattning och nya forskningsrön av forskare såsom exempelvis Elizabeth Edwards, David Bindman och Petrine Archer nyanserar och fördjupar bilden av representationer av den andre. Projektet med sin tvärvetenskaplighet och med fokus på det empiriska bildmaterialet borde väcka intresse inte endast hos konstvetare utan i alla högsta grad andra historieämnen. Inom ämnet konstvetenskap torde verken ges utrymme som oumbärlig litteratur på grund- och avancerad nivå.

Åsa Bharathi Larsson

Lars Burman: *Vältaliga studenter. Studentnationerna i Uppsala som retoriska miljöer 1663–2010*. Uppsala: Uppsala universitet, 2014. 217 s. ISBN 978-915-548-731-7, hft.

Universitetshistoria handlar vanligen om utredningar och det aktuella lärosätets byggnader, lärda strider, bemärkta insatser och professorer. Vardagen är svårare att komma åt. Det gäller inte minst studenterna, som mest förekommer som tentander, sångare eller demonstranter. Lars Burmans bok jävar

detta. Den undersöker undervisningen vid studentnationerna i Uppsala, alltså de gemenskaper av studenter från olika landskap som alltjämt existerar men mindre betydelsefulla nu än i tidigare århundraden. Ämnet är inte alldeles obeaktat, viktiga punktundersökningar har gjorts, senast av Benny Jacobsson. Men denna volym tar ett helhetsgrepp på företeelsen; den är översiktlig och i viss mån begränsad genom att den följer verksamheten vid en specifik inrättning och inte relaterar mycket till vad som skedde vid universitetet i övrigt. Men den är likafullt en substantiell forskningsinsats, i synnerhet vad gäller den tidigmoderna perioden, och ger uppslag till fortsatta studier.

Studentnationerna i Uppsala var ursprungligen motarbetade av universitetet men legaliserades år 1663. De hade en social funktion till hjälp för nödställda studenter och hyste en studentkultur med inslag av initiationsriter och seniorvalde. Men de fungerade också som ett inofficiellt undervisningssystem, där studenterna under ledning av äldre, ibland graderade, kamrater repeterade inhämtat lärostoff och övade sina utförsåvor. Tonvikten låg vid den formella skolningen, dvs. retoriken. Färdigheten att disputera, dvs. att med logiska argument och retoriska grepp försvara en ståndpunkt, var långt in på 1700-talet central i universitetsbildningen, likaså konsten att hålla en oration över ett uppbyggligt ämne. Disputations- och orationsövningarna skedde i viss konkurrens med den ordinarie undervisningen som meddelades av de akademiska lärarna, vilka gick miste om betalande åhörare på sina privatkolleger. Men nationsundervisningen antastades inte; det var uppenbart att övningarna vid nationerna var pedagogiskt nyttiga och gav studenterna tillfälle att öva sig på successivt mer och mer krävande uppgifter. Några orationer blev tryckta, men vanligen gick övningarna bara ut i luften. Vad de innehöll får man en antydning av rubrikerna, vilka anges i de protokoll som fördes i nationerna. Disputationerna handlade inte om vetenskapliga nyheter eller kontroverser utan mestadels om teologiska eller moralfilosofiska frågor. Orationerna var mestadels epideiktiska beskrivningar av nyttan av olika discipliner, av dygder eller förtjänsten hos orter och landskap. Språket var länge latin, efterhand med ett växande antal prestationer på svenska. Övningarna var merendels standardiserade och vad innehållet beträffar

säkert umbärliga för eftervärlden. Så framstår de i varje fall i källorna; hur det lät, hur dessa retoriska situationer verkligen tog sig ut och kunde vara meningsfulla i sitt sammanhang, kommer vi inte åt, konstaterar Burman. Men han har hittat några utförda texter, inklusive poetiska stycken som visar både fyndighet och tidsmedvetenhet, och ger en föreställning om en studentkultur som gick utöver pluggandet och de elementära sociala behoven.

Studentnationerna var inte härda för vetenskapligt nytänkande, men de blev viktiga balkar i den akademiska kulturen. I vissa avseenden pekade de framåt, menar författaren. De utgjorde det första försöket att skapa en akademisk organisation utanför det egentliga universitetet. De lärda sällskapen – Bokwettsgillet, Collegium curiosorum m.fl. – kom först på 1700-talet. Fast Antikvitetskollegiet, tillkommet 1668, bör väl också räknas som en extern verksamhet, vilket gör studentnationernas försteg mindre påfallande på den punkten. Mer slående är att de började fira världsliga högtider innan universitetet kom sig för att markera annat än religiösa minneshögtider; från mitten av 1700-talet markerade de sina egna jubiléer, det första år 1746, av Östgöta nation.

Undersökningens tyngpunkt ligger i den tidigmoderna perioden, då retorikundervisningen hade störst utrymme. På 1800-talet tynade orations- och disputationsgenrerna bort, samtidigt som den akademiska undervisningen i retorik upphörde. Men den retoriska traditionen vid nationerna fortsatte i form av s.k. talföreningar där man i mestadels liberal anda debatterade ämnen med omedelbar anknytning till samhällsdebatten. Talföreningarna hade motsvarigheter i England, USA och Tyskland. Syftet med dem var att förbereda för en samhällsinriktad talekonst i en tid då studenterna började bli en opinionsbildande faktor att räkna med. Talföreningarna blev ingen omfattande rörelse men beredde vägen för de direkt politiska föreningarna Verdandi, Heimdall och Laboremus.

Efter andra världskriget har de organiserade talövningarna upphört helt och hållet. Burman vill se en fortsättning i studentspexet och praktiserandet av oförberedd kommunikation i studentkretsar. Men han konstaterar samtidigt paradoxen att behovet av effektiv kommunikation ökat hela tiden samtidigt som medvetenheten minskat om betydelsen av ordnade talövningar. Det kan väl

också sägas så, att den kommunikations-
träning som det på 1700-talet under namn av
vältalighet var en huvuduppgift för universi-
teten att lära ut i ett samhälle med begränsad
läskunnighet, numera har absorberats av sko-
lan och därmed kommit inom räckhåll för de
flesta med någon naturlig fallenhet. Samtidigt
finns i vår retoriska tid massor med kurser i
mediaträning och olika former av kommuni-
kation som utgör ett nytt skov i vältalighetens
undervisningshistoria.

Bo Lindberg

Otfried Czaika: *Sveno Jacobi. Boksamlaren, biskopen, teologen*. Stockholm: Kungliga biblioteket, 2013. 365 s. ISBN 978-917-000-285-4, inb.

Hisnande bokhistoriskt detektivarbete möter kyrko- och idéhistoria när Otfried Czaika i denna stimulerande bok tar sig an Skarabiskopen Sveno Jacobis boksamlade och teologiska utveckling under 1500-talets första hälft.

Studien tar avstamp i de senaste decenniernas problematiseringar av historiska periodiseringar och föreställningen om att reformationen skulle ha inneburit ett plötsligt brott med det senmedeltida religiösa idélivet. Författaren skriver in sig bland forskare som istället närmat sig övergången som en komplex, mångfacetterad process.

Mot denna bakgrund är Sveno Jacobi (cirka 1480–1554) en intressant figur. Jacobis utbildningsår inföll åren innan reformationen. Efter Stockholms blodbad kom han att framträda som en av Gustav Vasas betrodda och utsågs några år senare till domprost i Skara. Under de nästföljande årtiondena fick han uppleva hur det traditionella svenska kyrkostyret underställdes kungen (22–31). Jacobis liv sträckte sig sålunda över det som brukar kategoriseras som senmedeltid, reformation och den begynnande konfessionaliseringen.

Jacobi har inte efterlämnat några egna texter som avslöjar hans teologiska preferenser. Kort efter hans bortgång gjordes dock en bouppteckning av hans bibliotek. Redan under 1800-talet började forskare stämpla Jacobi som reformkatolik med hänvisning till just hans bokägande. Så sent som år 2009 argumenterade kyrkohistorikern Lennart Tegborg att Jacobis bibliotek inte var influerat av Luthers reformatoriska tankar (38). Czaika

understryker dock att endast ett begränsat antal av böckerna omnämnda i bouppteckningen hittills kunnat identifieras. Tidigare analyser av Skarabiskopens bokägande har därmed varit relativt ytliga.

Med hjälp av moderna bibliografiska databaser utför Czaika en detaljerad rekonstruktion av Jacobis bibliotek. Enligt bouppteckningen bestod samlingen vid biskopens bortgång av fyrtio böcker. Av dessa verk har endast två bevarats – troligtvis på grund av den brand som härjade i Skara år 1566. Genom ett gediget detektivarbete identifierar dock Czaika nära nog samtliga böcker omnämnda i bouppteckningen. Han påpekar även möjligheten att ett tiotal mindre titlar kan ha missats av boupptecknaren då dessa var bundna tillsammans i så kallade kolligatband. På det kungliga biblioteket finns dessutom ett femtontal verk vars proveniens antyder att de en gång ägts av Jacobi men som inte är omnämnda i bouppteckningen. Författaren drar därför slutstatsen att dessa gallrades ur samlingen av biskopen själv (54–59).

Czaika gör en översikt av när samtliga verk tidigast och senast kan ha förvärvats av Jacobi och skapar på så vis en helt ny utgångspunkt för att förstå Skarabiskopens teologiska utveckling. Författaren visar att Jacobis boksamlade pågick under nästan ett halvt århundrade och argumenterar övertygande att biblioteket var renodlat teologisk till sin natur (115–117). Redan från 1520-talet och framåt gallrades senmedeltida standardverk ut och ersattes av böcker av reformatoriska kyrkokritiker, såsom Peter Melancthon, Erasmus av Rotterdam, Martin Luther själv, Johannes Oecolampadius och Bartholomäus Westheimer (168). Majoriteten av dessa böcker förbjöds av romerska kyrkan under Jacobis livstid (163). Samtidigt kännetecknades boksamlingen av den absoluta frånvaron av försvarare av den katolska läran. Helgonlegender och mariologiska texter – båda populära inom den senmedeltida fromhetskulturen – lyste också med sin frånvaro (124–125).

Genom att granska vad Jacobi ägde och inte ägde, samt att sätta dessa val i en vidare kontext, försöker Czaika förstå vad bokägandet innebar i Skarabiskopens samtid. Centrala tankegångar i de olika böckerna tas även upp för att skapa en överblick av vad för typ av idéinnehåll som Jacobi tillskansade sig. Med utgångspunkt i biblioteksrekonstruk-

tionen omprövar författaren sedan de tolkningar som tidigare forskare gjort av Skarbiskopans teologiska och kyrkopolitiska ställningstaganden. I samtliga fall argumenterar han att det går att tolka Jacobis handlade som i linje med en reformatorisk positionering snarare än en reformkatolsk.

Czaikas skrivande kännetecknas av en systematisk uppräknig av argument och motargument där tidigare forskares tolkningar kontinuerligt omprövas. På grund av det tunna källmaterialet förblir många hypoteser overifierade men framstår likväl som mer sannolika och mer underbyggda än tidigare. I slutändan framträder en ny bild av Sveno Jacobi som visserligen ”inte är skarp, men där konturerna ändå är tydliga” (302). Det är en bild av en biskop som över tid omprövade sin egen teologiska hållning och som på så vis speglar den större processen på gång i Europa och Sverige.

Studiens grundresultat är av uppenbart intresse för kyrkohistoriker såväl som idéhistoriker. En av de största behållningarna är dock den metodologiska uppvisningen av hur bokhistoria – med hjälp av modern teknik – kan vara ett effektivt verktyg för att ompröva tidigare tolkningar av äldre historiska tänkares idéliv.

Linn Holmberg

Rickard Danell, Anna Larsson & Per Wisselgren (red.): *Social science in context. Historical, sociological, and global perspectives*. Lund: Nordic Academic Press, 2013. 288 s. ISBN 978-918-735-104-4, inb.

Varför bör samhällsvetenskap studeras på liknande historiserande och kontextualiserande sätt som naturvetenskap, teknik och medicin? Medan de senare varit föremål för omfattande forskning har studier av samhällsvetenskap försumrats tills ganska nyligen. *Social science in context* visar att detta är en väsentlig brist. Det svar på frågan om forskningsrelevans som denna antologi ger är nämligen övertygande. Precis som de så kallade hårda vetenskaperna har samhällsvetenskaperna, som Larsson och Wisselgren skriver, ”formed and reformed our self-understanding as social beings, and in important respects structured—and continue to structure—modern life”. Därför, fortsätter författarna, behöver också samhällsveten-

skaperna bli ”critically and contextually scrutinized in the same way as the hard sciences” (10).

Även i Sverige har forskningen om samhällsvetenskapens historia och samtida betydelse tagit fart de senaste åren. Men *Social science in context* ska inte läsas som ett bidrag till ”svensk” forskning, utan som ett bidrag till ett allt mer livaktigt och expanderande internationellt forskningsfält. Tillsammans med exempelvis *Engineering society* (red. Kestin Brückweh m.fl., Basinstoke 2012) och *Social knowledge in the making* (red. Charles Camic m.fl., Chicago 2011) är boken en i raden av ambitiösa antologier som gett forskningen om samhällsvetenskaperna en klarare profil. På detta fält positionerar redaktörerna *Social science in context* genom att – som undertiteln indikerar – föra samman historiska, sociologiska och globala perspektiv. Särskilt de globala perspektiven är en av anledningarna till att denna bok lägger något väsentligt till de nyss nämnda antologierna. Tematiskt rör sig bidragen kring exempelvis den sociala kunskapens cirkulering i offentligheten, internationaliseringsprocesser, koloniala och postkoloniala maktrelationer och gränsdragningar kring klass och kön. Medan vissa artiklar främst syntetiserar redan genomförd forskning presenterar och analyserar andra bidrag ny empiri, som regel med tydligt syfte på att göra mer generellt relevanta poäng-er för forskningsområdet.

Spridningen av frågeställningar och forskningsintressen är med andra ord stor. Samtidigt presenteras en övergripande målsättning: ”to encourage a contextual and reflexive understanding of the changing roles and functions of the social sciences of the past and in today’s globalized world” (11). Inledningsvis skisseras därtill några gemensamma tillvägagångssätt. Här betonas bland annat vikten av att studera såväl praktiska som diskursiva aspekter av vetenskaplig verksamhet, att inte ta nuvarande akademiska gränsdragningar kring kunskap om samhället för givna, samt att sätta fokus på kunskapsproduktionens platser. Ett historiserande perspektiv framhålls som särskilt viktigt för att undvika det slags interna och ofta eurocentriska förhistorier till vår tids akademiska discipliner som hittills har dominerat framställningarna av samhällsvetenskapernas förflutna.

Det historiserande perspektivet hänger även samman med ambitionen att situera kunskaps-

produktionen om samhället. Sådan verksamhet har bedrivits såväl inom som utom akademierna, och inte bara i de nordatlantiska metropolerna utan även i tidigare koloniserade länder i den globala södern. En angelägen fråga blir – som Eileen Janes Yeo framhåller – hur viss kunskap om samhället blivit inflytelserik och central medan annan förblivit perifer. Antologin rymmer också flera studier som på intressanta sätt lyfter fram kunskapsproduktionen i samhällsvetenskapens föregivna periferi. Henrik Chetan Aspengren visar exempelvis hur indiska politiska aktivister i Bombay under mitten av 1800-talet kunde använda sig av samhällsvetenskaplig kunskap för att framgångsrikt utmana det brittiska imperiets koloniala maktutövning. Flera andra bidrag visar att en nyskapande samhällsvetenskaplig kunskap inte bara har producerats utanför utan också kunnat utmana en nordatlantisk hegemoni. I sin redogörelse för sociologins globala historia summerar Raewyn Connell potentialen hos denna vetenskap: ”If Comtean sociology classically embodied the colonial gaze on the colonized, contemporary sociology is in a position to gaze straight back, to articulate a democratic perspective on global power” (254).

Såsom uppgiften är formulerad är spridningen av frågeställningar och forskningsintressen verkligen en styrka. Men antologin hade blivit ännu starkare om artiklarnas många olikartade resultat bundits samman på ett tydligt sätt, exempelvis i en avslutning. Vad mer övergripande vet vi nu som vi inte visste tidigare och vilka slutsatser kan vi dra för fortsatta undersökningar på området? Till viss del tenderar de historiska, sociologiska och globala perspektiven att stå vid sidan av varandra snarare än att fullt ut integreras med varandra. Vissa artiklar tar också samtida disciplinränsar lite mer för givna än vad inledningen utlovar och en del kontextualiseringar framstår som rudimentära. Här finns flera metodologiskt avancerade undersökningar av hur vetenskap och samhälle samproducerats, men stundtals lyfts stora sociala, ekonomiska, politiska processer in som något tämligen abstrakt och externt i förhållande till den vetenskapliga praktiken. Sammantaget ska ändå sägas att ambitionsnivån är hög och som helhet är antologin klart lyckad.

Petter Tistedt

Carsten Dutt & Reinhard Laube (red.): *Zwischen Sprache und Geschichte. Zum Werk Reinhart Kosellecks*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2013. 293 s. ISBN 978-383-531-171-1, hft.

Reinhart Koselleck & Carsten Dutt: *Erfahrene Geschichte. Zwei Gespräche*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2013. 73 s. ISBN 978-382-536-278-2, hft.

Ett knappt decennium efter historikern Reinhart Kosellecks frånfälle är intresset för hans verk fortsatt stort, både utanför och inom Tyskland. Det visar inte minst det faktum att det de senaste åren kommit ut två digra antologier där namnkunniga författare lägger ut texten kring viktiga aspekter av hans författarskap. För några år sedan samlade Peter Vogt och Hans Joas texter av nitton författare i *Begriffene Geschichte. Beiträge Zum Werk Reinhart Kosellecks* (Berlin, 2011), och nu föreligger en ny antologi, redigerad av Carsten Dutt och Reinhard Laube och baserad på bidrag till en konferens anordnad i samband med att Kosellecks vetenskapliga *Nachlass* och delar av hans bibliotek överlämnades till tyska litteraturarkivet i Marbach.

Det är en relativt eklektisk samling texter vi finner i *Zwischen Sprache und Geschichte*; de tretton bidragen innehåller studier om Koselleck, såsom Laubes genomgång av hans bibliotek och läsning, någon text som egentligen endast kort tangerar Koselleck, nämligen filosofen Hermann Lübbes text om historieteoriens praktiska konsekvenser, men framför allt finns i boken olika typer av kritiska diskussioner av samt vidareutvecklingar av den tyske historikerns åstadkommanden.

Till kritiken av Kosellecks teser kan Gerd van den Heuvels bidrag om Leibniz historiesyn räknas. van den Heuvel påpekar att Leibniz historiesyn inte – som den ofta tecknats – utgör ett typexempel på en äldre uppfattning om historien som *magistra vitae*, i vart fall inte enbart. I stället bör den uppfattas som mångskiktad, något som föranleder van den Heuvel att rikta kritik mot Kosellecks (och andras) idé om ett radikalt brott i historieuppfattningen kring sekelskiftet 1800.

En besläktad kritik finns hos Hans Erik Bödeker – en av flera antologideltagare som medverkade i det stora Koselleck-redigerade begreppshistoriska lexikonet *Geschichtliche*

Grundbegriffe. I antologins längsta bidrag gör Bödeker en utläggning av Kosellecks Upplysnings-tolkning, och pekar på aspekter av den som enligt honom är orimliga, till exempel idén om absolutismen som förklarande faktor till Upplysningen. Bödeker lutar sig föga förvånande främst på Kosellecks avhandling *Kritik und Krise* från 1954, som är en häftig uppgörelse med Upplysningen. I sitt intresse för detta första huvudverk har Bödeker i antologin sällskap av ett flertal författare, bland annat av Jan Friedrich Missfelder som skriver om sambandet mellan utopikritik och historik hos Koselleck och härvidlag diskuterar Carl Schmitts inflytande på densamme.

Missfelders text i sin tur har en parallell i kapitlet skrivet av Niklas Olsen, som dock väljer att inte främst lyfta fram Schmitt, utan Karl Löwith, vars *Meaning in history* är ett avgörande verk för Kosellecks avhandling. Olsen presenterar i sitt bidrag en ståndpunkt som även återfinns som en drivande tes i hans intellektuella biografi *History in the plural. An introduction to the work of Reinhart Koselleck* (New York, 2012), nämligen att den tyske historikern bör förstås som pluralist. Detta på grund av kritiken mot utopism och ensidig historiefilosofi, Kosellecks idé om tidsskikt (*Zeitschichten*) vilken innebär att det alltid finns en temporal pluralitet i historien, samt det faktum att han i sitt författarskap inte var en stor systembyggare utan snarare utmärktes av sitt arbete med en mångfald teman och angreppssätt.

Carsten Dutt själv står för en av de mest intressanta texterna i boken, och gör ett par välavvägda och relevanta inpass. För det första understryker han att Kosellecks verk inte ensidigt bör betraktas som historisk semantik, utan att det även är en tydlig historisk pragmatik, då det språkfokus som Kosellecks intresse för begrepp låter påskina inte betyder att språket är helt överordnat, utan att handling i specifika konfliktsituationer ligger till grund för Kosellecks analys. För det andra diskuterar han hur det finns en specificitet i de begreppshistoriska undersökningar som gjordes av 1800-talets politiska språkutveckling i *Geschichtliche Grundbegriffe* och hur en 1900-talets begreppshistoria skulle se annorlunda ut. Ulrich Dierse är inne på något liknande i sitt bidrag, men pekar i stället på det politiskas specificitet; även estetiskt och religiöst språkbruk hade sina moderna brytpunkter, men med sina egna kännetecken.

Ytterligare ett bidrag som bör nämnas är det som Melvin Richter står för. Richter, viktig för introduktionen av Koselleck i Nordamerika, gör en välkommen jämförelse mellan den tyska begreppshistorian och den anglosaxiska tradition som undersöker *essentially contested concepts*, formad av bland andra W. B. Gallie. Den uppenbara likheten – att båda traditionerna undersöker politiskt laddade begrepp kring vilka det med nödvändighet finns en konflikt – påpekas givetvis, men skillnad lyfts också, främst hur de olika traditionerna skiljer sig åt i kunskapsintresse; den koselleckska traditionen har som mål att skapa historisk förståelse kring faktiska konflikter och situationer, medan Gallie snarare var intresserad av att förbättra förutsättningarna för politisk-normativa samtal.

Givetvis finns mer och mindre intressanta kapitel, men sammantaget innehåller den här antologin mycket av värde: möjligheten till djupare bekantskap med Koselleck och hans *oeuvre*, utifrån dessa viktiga historieteoretiska diskussioner, samt mycket som kan stimulera till vidare empiriska undersökningar.

Carsten Dutts andra prestation i detta sammanhang är en till längden beskedligare volym som innehåller två samtal med Reinhart Koselleck. Det biografiska första samtalet är starkt knutet till titeln, erfaren historia. Erfarenhet, även det ett begrepp som förknippas med Koselleck, hade han själv i övermått i relation till 1900-talets historia. Född 1923 hade han upplevelser av naziregimen, krig och krigsfångenskap, och genomlevde övergången till och utvecklingen av förbundsrepubliken. Kosellecks värde som tidsvitne stärks givetvis av att vittnesbördet är kombinerat med historikerns analytiska förmåga, och det är ett stycke man läser med glädje. Mer internalistiskt idéhistoriskt relevant är det första samtalets andra deltematik, om hans formande som akademiker, främst om åren i Heidelberg, där han som student och doktorand i olika grad var under inflytande av bland andra Gadamer, Löwith och Heidegger. Berörs här görs även Kosellecks närhet till Carl Schmitt.

Här och var i detta första samtal knyts an till teoretiska spörsmål – som Kosellecks utopikritik – men en mer fokuserad teoridiskussion återfinns i bokens andra samtal, tidigare publicerat i *Internationale Zeitschrift für Philosophie* (2001:2). Här berörs flertalet ämnen, men intressantast blir det när samtalet når

vad man skulle kunna kalla Kosellecks antropologiska konstanter, som han ställt upp i sökandet efter historiens möjlighetsbetingelser: innanför-utanför, över-under, före-efter. Här framträder tydligt att konflikten är central för Kosellecks historieuppfattning.

Även om det är svårt att komma ifrån att samtalsformen och bokens ringa omfång betyder att man ibland upplever att man velat ha fördjupning, så utgör den mycket givande läsning. Dutts inläsenhet borgar för att samtalet styrs till relevanta problematiker, och på så vis kompletterar det snarare än introducerar Kosellecks egna texter.

Den internationella diskussionen kring Kosellecks arbete och teoretiska ansatser fortgår, och i den bör inget av dessa båda verk ignoreras.

Anton Jansson

Anna Maria Forssberg & Karin Sennefeldt (red.): *Fråga föremålen. Handbok till historiska studier av materiell kultur*. Lund: Studentlitteratur, 2014. 245 s. ISBN 978-914-408-980-5, hft.

Ludmilla Jordanova: *The look of the past. Visual and material evidence in historical practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. xxii+244 s. ISBN 978-052-170-906-4, hft.

För några år sedan hade denna recension antagligen inletts med ett beklagande över historikers bristande intresse för föremål och bilder som källor. Men idag framstår visuella och materiella kulturer som starka tvärvetenskapliga forskningsområden och även inom idéhistoria som traditionellt sett har vurnat för skriftkulturen används bilder till mycket mer än illustrationer. Till viss del omfattar denna idéhistoriska insikt också studier av föremål. Exempelvis har mediehistoriker uppmärksammat betydelsen av att sätta konkreta ting och materialitet i centrum för analysen, och följer i detta avseende teknik- och vetenskapshistoriker i spåren. Inte desto mindre finns ett behov av historisk forskning på området, inklusive en fördjupad diskussion kring styrkor och svagheter med existerande teoretiska och metodiska angreppssätt. Det framstår också som väsentligt att kunna erbjuda studenter mer handfasta råd om tillvägagångssätt och problem som kan

uppstå under arbetets gång. De aktuella handböckerna är inte de första i sitt slag, men har ett brett anslag som kan tilltala lärare och studenter med olika historiska inriktningar.

Ludmilla Jordanova är välkänd för många genom sin kulturhistoriskt orienterade forskning kring vetenskap, medicin och genus. Hon har också författat *History in practice* (London, 2000; en tredje utgåva är förväntad 2015), som på ett klargörande och pedagogiskt sätt beskriver vad historiker gör när de producerar kunskap och den betydelse som historia har i ett vidare offentligt sammanhang. *The look of the past* har ett liknande uppsåt och tilltal men fokus ligger på de färdigheter som behövs för att beskriva, analysera och kontextualisera bilder och objekt.

Boken är utplagd i form av fem kapitel som diskuterar större tematiker och frågor: hur bilder och objekt transformeras till historiska bevis, svårigheter med periodisering, värdet av att studera tillverkare och produktionsprocesser lika väl som publikationer och mottagande, samt komparation som en grundbult i den historiska analysen. Alla kapitel utom det sista avslutas med en bildessä, eller provstudie, som behandlar specifika medier och historiska kontexter i ljuset av de övergripande diskussionerna.

Genomgående pläderar Jordanova för "an integrative form of history" (4); att komma bort från den uppdelning av det förflutna i olika typer av källor som impliceras av samtida historiska praktiker och istället låta en given tematik eller fråga styra urvalet och kombinationen av material. Men samtidigt hämtar hon huvuddelen av sina utgångspunkter och exempel från konsten och konsthistorien, vilket något begränsar bokens räckvidd. Som hon själv nämner hade det varit fruktbart att anknyta till mediastudier, bland annat för att inkludera ett bredare spektrum av objekt och tematiker. Tidsmässigt rör hon sig från det sena 1600-talet till 1900-talets mitt och bara undantagsvis i en mer samtida period (som i analysen av Margaret Thatchers handväska). Men nästan oavsett område har Jordanova en suverän förmåga att lyfta diskussionen kring sina exempel till en mer generell nivå och få fram viktiga historiografiska poänger, något som gör hennes bok till både inspirerande och användbar i undervisningssammanhang.

I *Fråga föremålen*, en antologi redigerad av historikerna Anna Maria Forssberg och

Karin Sennefelt, återkommer Jordanovas metodiska råd som referens på flera ställen, men samtidigt och vardagen är betydligt mer närvarande än i *The look of the past*. De medverkande författarna representerar en stor bredd och företräder såväl historia, arkeologi, etnologi, konstvetenskap, vetenskapshistoria, ekonomisk historia och litteraturvetenskap som museivärlden. Även denna bok har ett tematiskt upplägg men rubriksättningen av de fyra delarna röjer en starkare teoretisk koppling till aktuella diskussioner om relationer mellan ting och människor: "Mötet med det materiella", "Föremål för konsumtion", "Samlandets logik" och "Föremål skapar världen". I den läsvärda inledningen redogör redaktörerna för tre skilda tillvägagångssätt eller faser i studiet av materiell kultur. För det första en inriktning, nära förknippad med den tidiga folklivsforskningen, som söker systematisera föremål och finna det typiska för en viss ort eller tid. För det andra ett förhållningssätt som utvecklades under senare delen av 1900-talet och vilket innebär att se föremål som uttryck eller representationer för samhällsstrukturer och sociala relationer. För det tredje en mer samtida position som hävdar att uppdelningen mellan människor och föremål bör upplösas och att forskningen istället borde undersöka hur tingen formar människorna. Forssberg och Sennefelt understryker att det inte handlar om någon linjär utveckling och att olika varianter av dessa förhållningssätt snarare har kommit att samexistera, vilket också visar sig i bokens olika bidrag.

Flertalet av författarna tar sin utgångspunkt i museisamlingar av olika slag. Det är tydligt att intresset för att närstudera föremål och deras funktioner inte har avtagit även om forskarna idag arbetar med en bredare contextualisering. Så visar Martin Markelius och Karin Tetteris hur en kartläggning av Armémuseums tygprovssamling kan ge en inblick i tillverkningen av uniformer, men reser också frågor om relationen mellan dessa uniformer och känslor av mod, manlighet och svenskhet. De författare som mera aktivt använder sig av contextualisering rör sig ofta inom konsumtionssamhällets historia. Det gäller exempelvis Ulrika Torell som diskuterar hur samlingarna av sockerbagarsaker och andra sockerrelaterade ting i Nordiska museets magasin kan relateras till gångna tiders konsumtionskulturer. Vissa av de medverkande förhåller

sig aktivt till Bruno Latour och andra materialitetsteoretiker. Så anlägger Fredrik Svanberg ett nätverksperspektiv på den anatomiska samlingen av mänskliga kvarlevor i Uppsala för att därigenom få ny kunskap om sociala sammanhang och historiska situationer. Ett par författare behandlar även ting utanför museisamlingarna, däribland Otto Sibum som skriver om hur återskapandet av vetenskapliga experiment med hjälp av instrument kan bidra till att komma åt vetenskapsutövarnas praktiska kunskap. I Orsi Husz' kapitel fungerar Nordiska Kompaniets jubileumsgåvor, rulltrappa och varuhusarkitektur som en ingång till en diskussion om konsumtion, klass och genus under 1900-talets första decennier. Ett avslutande kapitel guidar studenter i forskningsprocessens olika moment, från att söka föremål i museernas samlingar till att påbörja en historisk analys.

Till viss del kan de två handböckerna sägas komplettera varandra. Jordanova har förvisso mycket att säga om det mesta. Det finns dock ett ämne, teorins roll i den historiska praktiken, som hon inte är överdrivet intresserad av att diskutera. I bokens allra sista stycke (229) närmar hon sig frågan men kommer snabbt fram till att termen "teori" inte passar för historiska undersökningar utan ska reserveras för mer generella förklaringar av fenomen, likt marxism och psykoanalys. Istället vill hon använda termen "approaches", som markerar en orientering mot ett studieobjekt men där det inte finns en enskild teori som bär upp ansatsen. Det är visserligen ett förhållningssätt som är möjligt att sympatisera med, men oviljan att diskutera teori framstår som problematisk eftersom det ger en signal till läsarna om att teoretiskt arbete och reflektion trots allt inte är så viktigt. I jämförelse är *Fråga föremålen* en frisk fläkt som kan bidra till att stimulera intresset för forskning om det förflutnas materiella kultur genom att också introducera och resonera kring teoretiska perspektiv och problem.

Solveig Jülich

Ib Friis, Michael Harbsmeier & Jørgen Bæk Simonsen (red.): *Early scientific expeditions and local encounters. New perspectives on Carsten Niebuhr and "The Arabian Journey"*. *Proceedings of a symposium on the occasion of the 250th anniversary of the royal Danish expedition to Arabia Felix*. Köpenhamn: Det

Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2013. 252 s. ISBN 978-877-304-375-2, hft.

Daniel Hopkins: *Peter Thonning and Denmark's Guinea Commission. A study in nineteenth-century African colonial geography*. Leiden: Brill, 2013. 743 s. ISBN 978-900-422-868-9, inb.

Långväga vetenskapliga expeditioner i dansk regi är en gemensam nämnare för ovan nämnda studier. Var för sig ger de inblickar i hur utomeuropeiska resor användes för att främja olika syften. Tillsammans ger de ett långt tidsperspektiv på hur dessa syften förändrades över hundra år.

Early scientific expeditions är en samling artiklar som på olika sätt belyser den danska expedition till Mellanöstern som lämnade Köpenhamn 1761 samt ytterligare texter om vetenskapligt resande fram till 1800-talets mitt. Texterna är resultatet av en konferens som arrangerades 2011 i anslutning till 250-årsjubileet av expeditionen. Volymen är också en av flera nya texter om, och källutgåvor av, material som expeditionen genererade (se speciellt volymerna utgivna i serien "Carsten Niebuhr Biblioteket"). I Sverige är den danska expeditionen kanske mest känd p.g.a. Linnélärjungen Peter Forsskåls deltagande. Men i Danmark är det framförallt Carsten Niebuhr, expeditionens enda överlevande deltagare, som står i centrum. Niebuhr var onekligen en fascinerande person. Flera av artikelförfattarna har också förhållit sig till individen Niebuhr i sina analyser. Speciellt läsvärt är Michael Harbsmeiers bidrag. Ur en analys av Niebuhrs möten med en rad individer extraherar författaren en "niebuhrsk" metod eller ett förhållningssätt till kulturer och personer han mötte vilket Harbsmeier placerar in i ett vetenskapshistoriskt sammanhang. Artiklarna varierar i bredd och djup. Daniel Careys artikel om kunskapsresandets olika traditioner och metoder är en av dem jag läser med mest behållning. Den förenar forskning om den tidigmoderna resandepedagogiken och forskning om långväga resor med syfte att kartlägga både handel och geografi – två traditioner som sällan behandlas tillsammans. Jonathan M. Hess artikel om expeditionens initiator Johann David Michaelis och orientalismens politiska implikationer i det sena 1700-talets Tyskland är ett annat starkt bidrag. Hess lyfter fram hur Michaelis använde

arabers och judars fornhistoria för att mäta hur långt Europa utvecklats. Utifrån detta historiska perspektiv generades även en antisemitism riktad gentemot Europas judiska befolkning. Michaelis föreslog att judar skulle deporteras till plantager i Västindien. I andra sammanhang var han dock starkt kritisk gentemot europeisk kolonialism.

Hopkins bok om Peter Thonning och de danska besittningarna på Guineakusten (i nuvarande Ghana) är en detaljerad studie av dansk kolonialism i Afrika framförallt som icke-realiserade projekt. Thonning spelar huvudrollen, först som resande naturalhistoriker och kartläggare av geografien kring de danska forten på Afrikas västkust och senare som ämbetsman i den köpenhamnska administrationen av kolonier och långväga handel. Thonning ledde bl.a. Guineakommissionen som tillsattes 1833 med uppdrag att utvärdera möjligheten att omvandla de danska forten till en lönsam koloni i ekonomiska och realpolitiska termer. Studien illustrerar hur Thonning kombinerade administrativt inflytande i Köpenhamn med sin kunskap om lokala förhållanden på Guineakusten. Hopkins placerar också själv studien i ett historiskt geografiskt fält eftersom modern europeisk kolonialism i grund och botten var "a geographical enterprise" (5) där kontinenter länkades till varandra på en mängd sätt och där kunskap om rummet var centralt. Detta till trots är studien organiserad kronologiskt. Den täcker perioden 1788 till 1850. I femton kapitel trängs citat och referat av rapporter och sammanfattningar av Guineakustens resurser med förslag på hur de skulle kunna exploateras. Även om kunskapen om naturen och geografien växer över tid, allt eftersom nya potentiella produkter identifieras eller områden utforskats mer noggrant, så är det framförallt de dåtida förklaringarna till varför man inte lyckas ersätta slavhandeln med någon annan vinstgenererande handel som jag tycker är mest intressant. Avsaknad av kristendom och en intensifierad rasism ersätter förklaringar som pekar på bristande konsumtionsintresse bland Guineakustens folk, i alla fall för de varor som danskarna hade att erbjuda. Via referaten och citaten kan man följa den västindiska plantageekonomins långsamma fall, det tidiga artonhundratalets antislavverirörelse, och det ökade internationella samarbetet kring slavhandelns stävande. Planer för hur arbetskraften skulle organiseras på de

imaginära dansk-afrikanska plantagerna, där förbud mot slavhandel bara var en del av verkligheten, illustrerar väl den (långsamma) förskjutningen i diskursen om alla människors lika värde. Hopkins ger dock läsaren väldigt lite av sin egen analys av dessa kontexter och diskurser. Istället ligger fokus på källmaterialet, ett medvetet val för Hopkins som vill ”restore some timbre and immediacy to the dry old voices in the archived letters the Guinea Commission studied almost two centuries ago.” (10) Återgivandet av dessa röster och de komplicerade administrativa systemen som registrerade och bevarade dem är också mycket omsorgsfullt utfört. Man skulle kunna säga att Hopkins bok lika mycket är en studie i kolonial historisk-geografi som en studie av kolonialt arkivskapande. Resultatet blir inte överraskande också en väldigt tjock bok.

Tryckta och otryckta reseberättelser utgjorde centrala texter i europeiska staters koloniala arkiv, men genren hade naturligtvis ett mycket bredare och längre liv än så, något som det nyväckta intresset för den danska expeditionens kvarlämnade material illustrerar. Vad de två volymerna tillsammans understrycker är möjligheterna att använda resor som utgick från Skandinavien som utgångspunkt för vidare studier av upplysning och europeisk kolonialism och hur dessa flätades in i varandra.

Hanna Hodacs

Olof Hallonsten (red.): *In pursuit of a promise. Perspectives on the political process to establish the European Spallation Source (ESS) in Lund, Sweden.* Lund: Arkiv förlag, 2012. 230 s. ISBN 978-917-924-247-3. hft.

Thomas Kaiserfeld & Tom O'Dell (red.): *Legitimizing ESS. Big science as a collaboration across boundaries.* Lund: Nordic Academic Press, 2013. 240 s. ISBN 978-918-735-110-5. inb.

”Big science” har länge varit ett undersökningsområde för vetenskapshistoriker, vetenskaps-sociologer och deras akademiska släktingar. Innebär det att alla frågor har blivit ställda och alla svar givna? Knappast. Men det är ändå en utmaning, förstås, att skriva om Big Science på ett sätt som gör att man efter läsningen upplever sig ha läst något nytt.

Två nya redigerade volymer har nyligen tagit sig an denna utmaning och båda behandlar ESS, European Spallation Source, den stora anläggningen utanför Lund som ännu inte finns, och som kanske inte ens är beslutad. Men som finns ändå, som politik, som dröm, som hot, som nyhet, som löfte. Båda volymerna är utgivna i Lund med framför allt forskare verksamma i Lund. Den ena är lite smalare och fokuserar på forskningspolitik (Hallonsten) medan den andra, som haft stöd av Pufendorfinstitutet bland annat, har ett tvärvetenskapligt anslag med discipliner som konstvetenskap, sociologi, vetenskapshistoria, ekonomisk geografi, genusstudier och etnologi representerade bland författarna.

Böckerna kompletterar varandra och överlappningen är begränsad; endast Kaiserfeld och Hallonsten själva förekommer i båda. Det innebär också att vi får en tämligen bred genomgång av olika aspekter av ESS i synnerhet (och i några fall MAX IV) och av Big Science i allmänhet.

I Hallonstens volym, som består av åtta kapitel, ges en ingående analys av både kronologin och beslutsprocesserna samt även den tänkta användningen av ESS (Karl-Fredrik Berggren, Olof Hallonsten och Aleksandar Matic). Här finns också en analys av diskussionen om riskerna och slutsatsen att något motstånd mot detta projekt egentligen aldrig kunnat ta ordentlig form, trots att informationsinsatserna var motstridiga och svaga (Wilhelm Agrell). Och trots att det faktiskt pågick systematiskt arbete från Lunds Naturskyddsförening i framför allt miljöfrågor som rörde ESS (Emelie Stenborg och Mikael Klintman). Mats Benner jämför MAX IV, en redan existerande installation som ironiskt nog haft stöd i forskarsamhället länge men som inte blivit en naturlig del av den nationella forskningspolitiken, med ESS, som tvärtom har svagt stöd i forskarsamhället men drivits på nationell politisk nivå. Aant Elzingas bidrag är mer generellt och rör organisatoriska ramar för forskningen och hur dessa har varierat över tid.

Hos Kaiserfeld och O'Dell samsas flera olika perspektiv i de elva kapitlen. Hallonsten diskuterar tre vad som nästan skulle kunna kallas faktoider som rör ESS i den offentliga diskursen, ESS' potential i global jämförelse, Lund som bästa platsen och att det finns ett beslut om att bygga ESS. Tobias Linné visar hur Sydsvenskan stått för majoriteten av

rapporteringen kring ESS, som därigenom kan tolkas som en lokal snarare än en nationell fråga, samt hur perspektivet ofta är det konfliktfyllda och politiska och sällan den inomvetenskapliga eller kritiska. Sara von Platen diskuterar hur Big Science som organisation, i detta fall MAX IV, hanterar förändring genom externa mediala budskap som tolkas av medarbetarna. Tom O'Dell framhåller känslornas betydelse för människors ställningstagande och förståelse inför Big Science och Max Liljefors kompletterar med sitt avsnitt om att "tro på ESS". I en konstvetenskaplig analys av informationsmaterial kring ESS visar han hur troper i science fiction får verka och skapa fascination för skalan, tekniken och framsteget.

Som ofta när det gäller redigerade volymer är det svårt att få en integrerad bild av alla uppsatserna. Det gäller i högre grad för Hallonsten än för Kaiserfeld och O'Dell, vilket säkert kan förklaras av att den senare volymens författare träffades varje vecka under en längre tid för att diskutera bokens delar. Den framstår också som mer sammanhållen, trots att den är multidisciplinär och har fler bidrag. Det är samtidigt den mångfald av perspektiv som sammantaget är behållningen av dessa två volymer. Få aspekter av den icke-existerande ESS har lämnats oberörda vilket också innebär att det finns något för alla och envar.

Avslutningsvis vill jag hävda att forskarna gör stor samhällsnytta genom att kritiskt analysera denna avsevärda framtida investering som tycks ha mycket starka företrädare och språkrör. Och även om denna nytta också ligger i framtiden, så känns den faktiskt säkrare än flera av de mycket ambitiösa spinnoffs som framförts som argument för ESS själv.

Nina Wormbs

Håkan Håkansson: *Vid tidens ände. Om stormaktstidens vidunderliga drömvärld och en profet vid dess yttersta rand*. Makadam förlag: Göteborg & Stockholm, 2014. 567 s. ISBN 978-917-061-143-8, inb.

Johan Bure var en av det tidiga 1600-talets viktigaste lärda gestalter i Sverige. Han kom ur relativt fattiga omständigheter, men lyckades så småningom intressera Karl IX för sin person och karriären tog fart. Bure förläna-

des gårdar i Uppland och blev sedermera både riksantikvarie och kunglig bibliotekarie. Som lärare åt den blivande Gustav II Adolf blev han också i någon mening dennes vän och förtroende, trots de närmast grundsdjupa skillnaderna dem emellan – i status, ålder, bakgrund och intellektuell läggning. Håkanssons mycket omfattande bok tar Bures liv, arbete och tankevärld som sin utgångspunkt. Men någon biografi är den inte. Istället använder Håkansson Bure för att göra utblickar i det sena 1500-talets och det tidiga 1600-talets lärda värld. Den blir därmed snarare en slags svensk och europeisk lärdoms- och kulturhistoria i Hartvig Frischs och Sten Lindroths efterföljd. I praktiken får nämligen Bure ganska lite utrymme. Hans lärda tankemödor och en ganska knapphändig uppsättning biografiska fakta vävs in som två trådar av många i Håkanssons överväldigande väv. Författaren går en efter en igenom de olika strömningar i periodens tankeliv som Bure påverkades av och i viss mån bidrog till. En summering av bokens olika lärda tematiker är knappast möjlig i en kort recension, men för att ge en indikation om bokens bredd kan nämnas att här finns idéhistoriska bakgrunder till häxtro och häxförföljelser, till runologi och antikforskning, till Luther och reformationen och till de skilda religiösa strömningar som förekom inom både katolicism och protestantism. Här finns utläggningar om bibelkronologi, astrologi, spådomar, tolkning av järtecken, änglar, troll, djävulen och demoner. Alkemi och medicin får också sin behandling. Intrycket är just överväldigande. Det tycks som att det knappt finns en bok från tiden som inte Håkansson har läst, eller åtminstone tittat i. Då har jag inte ens nämnt hans ingående läsning av Bures intellektuella kvarlåtenskap, eller att det här också göms flera och mycket intressanta sidospår in i såväl tryckt som otryckt material.

Tyvärre finns det problem med boken. De rör för det första den ojämna kvaliteten på de olika avsnitten, något som enligt min mening följer ur det överväldigande breda uppbygget. Det är väl i och för sig oundvikligt att det blivit så. Vart och ett av de områden som Håkansson spänner sin lärdom över är ett akademiskt fält i egen kraft, med egna teoriapparater, begreppsdiskussioner och forskningslägen. Bokens bästa avsnitt är utan tvivel de som tar upp tidens ceremoniella magi

och ganska allmänt omfattade tro på världens snara undergång. Här kommer författaren till sin rätt. Han för med säker hand läsaren genom ofta mycket svårtillgängliga tankegångar och föreställningsvärldar. Mer eller mindre allvarliga brister i dialogen med nyare forskningslägen finns däremot i flera andra avsnitt, i synnerhet de som behandlar häxförföljelser, medicin och alkemi, och märkligt nog också vad gäller forskningsläget om Bure själv. Här saknas främst en tydligare och mer omfattande diskussion av Thomas Karlssons tolkning av Bures runlära: *Götisk kabbala och runisk alkemi. Johannes Bureus och den götiska esoterismen* (Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusstudier, Stockholms universitet, 2010).

En bredare och mer principiell fråga gäller författarens bakomliggande teori. Likheterna med Frischs och Lindroths stora översiktsarbeten har redan påtalats. Men går likheterna utöver metoden? Är det också 1950-, 1960- och 1970-talens lärdomshistoriska historiesyn som gäller här? Något som tyder på detta är att många av de kunskaps- och trossystem som tas upp till diskussion beskrivs med hjälp av distansskapande adjektiv som löjeväckande, främmande, motsägelsefulla, besynnerliga, osannolika, osmakliga eller logiskt skruvade. Förvisso menar Håkansson att detta är intryck som moderna läsare får, snarare än faktautsagor om själva kunskapsystemen. Men när sådana här ting upprepas om och om igen skapas onekligen intrycket att författaren aktivt strävar efter att bygga upp en känsla av främlingskap för perioden hos sina läsare. Författarens föreställda samförstånd med läsaren vilar ytterst på utpekandet av tidigmoderna människors föreställningsvärldar och handlingsstrategier som i grunden felaktiga, eller i alla fall mycket sämre än de som omfattas av ”oss själva”.

Bokens mest problematiska avsnitt i detta avseende är det där Håkansson patologiserar tidigmodernt profeterande. Här släpps alla försök till historisk förståelse och författaren utbrister om den profeterande flickan Margareta att ”för oss är det mest obegripliga med historien varför man inte såg vad vi ser: att det handlade om en hallucinerande och gravt sjuk individ som bara hade oturen att födas i en tid då man saknade både diagnoser och botemedel för hennes åkomma” (408). Förvisso backar Håkansson redan på nästa sida från den alltför förenklade patolo-

giseringen. Beskrivningen av profeterande som en form av sinnessjukdom kvarstår dock. Ytterligare ett par sidor framåt slås därtill fast att psykoanalytiska och psykiatriska tolkningar av historiska gestalter inte fungerar. Men varför då göra dem, ta upp dem, diskutera dem? Den här typen av glidningar gör att det är svårt att förstå vad författarens teoretiska underbyggnad och avsikter är. Menar Håkansson på allvar att tidigmoderna människor var galna eftersom de trodde på synbarligen galna saker? Här hade behövts ett förtydligande av författarens position. Som slutord kan ändå betonas att de övervägande delarna av boken är mycket starka, även vad gäller hänvisningar till sekundärlitteratur, och senare års forskningslägen. Läg därtill att man i långa stycken kan läsa boken som en fascinerande roman så måste jag ändå rekommendera den. Läs den. Det kommer att i grunden förändra din syn på denna viktiga historiska period.

Hjalmar Fors

Federico Italiano & Michael Rössner (red.): *Translatio/n. Narration, media and the staging of differences*. Bielefeld: transcript Verlag, 2012. 230 s. ISBN 978-383-762-114-3, hft.

Antologin *Translatio/n: Narration, media and the staging of differences* är ett välkommet bidrag till frågan om översättning som teoretiskt och praktiskt fenomen. Översättningar, i bred och i snäv bemärkelse, har diskuterats flitigt de senaste tjugo åren och konceptet har stor potential att bidra både till en teoretisk förståelse om mediering av skillnader och till en situerad förståelse om hur olika teckensystem färdas över språkliga och kulturella gränser.

Ordvalet ”potential” är dock medvetet valt: det finns inom översättningsstudier – kanske ännu lite mer påtagligt än inom många andra humanistiska fält – en spänning mellan den teoretiska förståelsen och den praktiska utövningen. Denna spänning rör sig mellan en poststrukturell och postkolonial teoretisk diskussion om översättning som en form av anti-essentiell grundmekanism för ett vara i ständig rörelse, till en mer praktisk fråga om vilken översättning som fungerar i vilket sammanhang, hur texters färdvägar ser ut på en global textmarknad där engelskan

är i hegemoni och om faktiska semantiska val på ord- och meningsnivå.

Som redaktörerna påpekar i inledningen så har denna antologi också som ett av sina huvudsyften att skapa en dialog mellan dessa båda perspektiv, med hjälp av begreppet *translatio/n*, vilket de definierar som kulturell översättning. *Translatio/n* blir, med deras ord, "a concept including all those processes which, by means of de- and re-contextualization, make communication between varied groups – be they linguistically, religiously, socially, generationally, or otherwise defined – and different traditions of discourse possible." (11) För att det breda anslaget inte ska bli alltför urvattnat har redaktörerna lånat Homi Bhabhas idé om översättning som en form av förhandling, för att därmed kunna visa på den kommunikativa omvandling som måste ske för att olika utsagor ska kunna förstås och fungera i olika kontexter.

Detta överbyggande perspektiv är välkommet och många bidrag lyckas faktiskt också ge en palett av hur olika kulturella förhandlingsprocesser fungerar och dessas teoretiska relevans. Här återfinns Walter D. Mignolos historiskt övergripande bidrag om översättningens koloniala och imperialistiska idéarv som en form av förkroppsligad förhandling mellan olika kunskapspositioner. På liknande sätt behandlar Madina Tlostanovas tricksterestetik i Eurasiens gränstrakter, och hon lyckas förmedla betydande teoretiska reflektioner om förhandlingar av det sublimas idétradition, modernitet, kolonialism och översättning samtidigt som hon konkretiserar det i specifika dekoloniala konstprojekt. Även Federico Italianos bidrag fungerar på detta medierande sätt då han, genom en eklektisk samling exempel från både Olaus Magnus och spagettiwestern, visar på en spatialiserad teoretisk förståelse av översättning som orientering. I antologin finns även bidrag som behandlar konceptuella aspekter av översättning såsom Michael Rössners diskussion om mimesis och metaforen och Michaela Wolfs om migration som en form av kulturell översättning. Här diskuteras också enskilda teoretiker, såsom Birgit Wagners utredning av Gramscis begrepp *traducibilità* (översättningsbarhet) och Camilla Miglios om Arendts *vita activa* och dess relevans för en förhandlande pedagogik. Antologin innehåller också bidrag som lutar mer mot kontextuella beskrivningar om olika tekniker eller gener

av översättning. Här finns Christopher Balmes bidrag om teaterinstitutioners historiska globalisering, Roberto Dainottos om lagens *traducibilità* i södra Italien under revolutionsåren i slutet av 1700-talet, Matthias J. Pernerstorfers om revideringar av en tyskspråkig pjäs under åren 1754–1892 och Werner Teleskos om det kristna korsets transmedialitet inom det habsburgska riket. I Pernerstorfers och Telskos bidrag finns tyvärr en tendens att förutsätta ett redan existerande intresse för materialet och de lyckas inte riktigt lyfta blicken till en mer innefattande diskussion.

Antologin ger alltså på det hela taget en bred översikt om kulturell översättning, men den innehåller också en del störande moment. Det finns vissa blinda fläckar, som när Rössner i sitt individuella bidrag skriver att "interpretation" är etymologiskt tätt sammankopplat med "translation" inom de flesta språk, utan att specificera vilka han menar (43). Ibland trillar det in vissa teoretiska själv-motsägelser, som när Mignolo menar att översättning är en form av ständigt "becoming" (31), men samtidigt hävdar att översättning möjliggör ett dekoloniserade sätt att "being oneself" (29), utan att kommentera dessa vara-begrepps olika idébakgrund. Andra skribenter försöker klämma in för mycket, som när Wagner på två sidor strävar efter att reda ut skillnaderna mellan Bhabhas koncept om kulturell översättning och Spivaks koncept om översättning som kultur (63–65).

Genom antologin finns det tendenser att göra översättning till en form av överbegrepp för poststrukturellt och postkolonialt analytiskt arbete – ett sorts kampanjarbete för begreppet som frestar tålmodet i läsningen. Denna tendens är dock inte ett genomgående inslag, och ett undantag är Wagners bidrag som kritiskt granskar den teoretiska tradition begreppet kulturell översättning kommit ur, men också Tlostanovas och Italianos bidrag som förenar olika tanketraditioner och på så sätt mejslar fram mer intressanta resultat.

Trots vissa luckor i resonemangen så kan alltså antologin på det stora hela bidra till en mer finmaskig diskussion om översättningsförhandlingar. Bokens aktualitet är obestridligt för ett litet språkområde som svenskan, som ständigt konfronteras med översättningsens problematik, och boken kan mycket väl fungera som en introduktion till frågan genom sitt korta format och många insatta bidrag.

Frida Bubre

Bruno Latour: *An inquiry into modes of existence. An anthropology of the moderns*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2013, xxviii+494 s. ISBN 987-067-472-499-0, inb.

”If an anthropology of the modern world were to exist its task would consist in describing in the same way how all the branches of our government are organized, including that of nature and the hard sciences, and in explaining how and why these branches diverge as well as accounting for the multiple arrangements that bring them together. [...] Our ethnologist must even compare the always different ways of defining – or not defining matter, law, consciousness and animals’ souls, without using modern metaphysics as a vantage point.”

Redan då Latour skrev sin klassiker *We have never been modern* (Cambridge, Mass. 1993, citatet ovan på s. 15) fanns ambitionen att göra en antropologisk studie av det moderna. Med den nya boken får vi en lägesrapport (476) över detta livsprojekt. Men det moderna är svårt att definiera, hela boken kämpar med detta, och därmed också svårt att kortfattat redogöra för här. Som läsare brottas man även med att vårt akademiska tankekollektiv är så sammanlänkat med det moderna att det bakbinder försöken att med ord förklara och förstå detsamma (376–378). Bland annat försvåras undersökningen av det modernas sortering av aktiviteter i fält (29) såsom juridik, politik, religion, ekonomi, naturvetenskap m.fl. som vi, som människor eller andra entiteter, ständigt verkar överskrida och blanda, vilket, enligt Latour, gör fälten analytiskt obrukbara.

Vidare, hävdar Latour, lägger dikotomin subjekt/objekt dimridåer över förståelsen av vad som sker (78) – teorin distanseras ifrån erfarenheterna – och avgrunden mellan till exempel ”*theory of Science and the practices of sciences*” (70), som problematiserades redan i *Science in action* (Cambridge 1987), cementeras. För att komma runt dessa analytiska begränsningar föreslår Latour en empirisk filosofi (262, 376, 481) vars uppgift blir att kategorisera ontologier utifrån erfarenheter snarare än det modernas ideal (22).

Den omfattande produktionen av och kring Latour får genom *An inquiry into modes of existence* en annan betydelse. Empiriska studier av vetenskap, juridik, stadsliv, ekologi,

politik, religion, marknader och konst blir delstudier som tillsammans leder fram till en undersökning av det moderna. *Actor-network theory* (ANT) tjänade till att framgångsrikt följa erfarenheterna och visa på likheterna mellan olika sfärer men detta var alltid ett medel (metod) snarare än ett mål. Associationerna, nätverken, var långt ifrån tillräckliga. De lyfte fram likheterna men var oförmögna att påtala skillnaderna (64). Associationerna som aktualiseras i ett skeende behöver även bedömas utifrån riktning, typ och värde enligt Latour, vilket kan förstås som ANTs motsats. Genom att värdera relationer – förstå dem som vektorer – kan Latour där emot säga någonting specifikt om respektive modalitet. Begreppet preposition (62), från semiotiken, blir samlingsbegreppet för detta perspektiv där skillnaderna mellan modaliteter framhävs.

Oscillerandet (402) mellan associationer (NET) och vektorer (PRE) skapar ett övertygande verktyg genom vilket Latour återigen börjar kategorisera det moderna – fast utifrån andra villkor än tidigare. Undersökningen identifierar femton olika modaliteter, ontologier, vars bindningar/associationer, medel, värderingar och prepositioner skiljer sig åt.

Slutsatserna är inte helt nya. Juridik (LAW) exempelvis fungerar både som fält och som modalitet (357ff), medan föreställningen om samhället eller ”det sociala” avfärdas. Latour skriver ”Society, clearly, is not a mode of existence. Like Nature, like the Symbolic, it is a perfect example of false transcendence. It is the amalgamation of all the modes and all the networks whose threads the Moderns have given up trying to untangle and which they take as a foundation in order to explain how all the rest holds together – religion, law, technology even science, and of course politics. Society, as Gabriel Tarde declared, is always what has to be explained rather than what explains” (353). Även Ekonomin (med stor bokstav) är, enligt Latour, en kombination av flera modaliteter; organisation (ORG), åtrå/sammankoppling (ATT) och moral (MOR) (379–474).

Klassificeringen av olika modaliteter tjänar ett syfte. Denna pluralism motverkar det modernas ontologiska anemi (163). Den gör det också möjligt att värdera – avgöra vad som är bra/dåligt, rätt/fel, sant/falskt – på villkor att detta sker inom den egna modalitetens rationalitet (18). Religion har under-

grävts av vetenskap som i sin tur har ifrågasatts genom politik i kombination med religion, och så vidare, exemplen är många där en ontologisk rationalitet underminerat en annan. Därför fungerar Latours empiriska filosofi som en upprättelse, ”restoring ontological dignity” (458), till modaliteternas existenser utan att hemfalla åt neoliberalt *laissez faire* (427, 472) eller nitisk fundamentalism (280).

Istället för att teknik- och vetenskapsstudier (STS) begränsar sig till sitt fält påbjuder Latour läsaren en något annorlunda uppgift som diplomater (7, 458, 482, 484). Flera forskare inom STS, vars produktion i huvudsak varit olika former av detaljerade fallstudier, har övergått till synteser. Detta kan ses som en indikation på att STS är på väg att formeras som en disciplin (ämne) snarare än ett fält och *An inquiry into modes of existence* kan betraktas som Latours bidrag till detta. Något förenklat blir disciplinen STS:s uppgift att agera ”renässansmänniska” (172) och förespråka universitetsidealets styrka att samla alla kunskapsformer och modaliteter i en tid då det modernas fältindelade snarare slitit isär dessa.

Men boken är bara ett fragment, en transformation, av denna undersökning av det moderna. Redan i inledningen hänvisar Latour till en hemsida – www.modesofexistence.org – där referenser och hypertexter möjliggör en annan, läsning/tolkning. Boken ger inte tillräckligt utrymme att följa de associationer som författaren avsåg och fungerar därmed snarare som en karta (74, 112) till ett digitaliserat kunskapsprojekt till vilket vi inbjuds att bidra (480) (och där denna recension blir en karta av en karta).

Jag velar, ska jag hänge mig åt ett försök att förstå det moderna på bekostnad av att jag väljer ett språk som ännu är i sin linda, eller ska jag förlita mig på den dialog som förvisso hämmas av det modernas paradoxer men som samtidigt brukas i de korridorer och lärosalar som jag rör mig i (ORG*MOR). Men någonstans tar passionen och nyfikenheten över (ATT), jag loggar in, landskapet som tecknades på kartan förför mig.

Daniel Normark

Nikolaos Loukidelis: ”*Es denkt*”. *Ein Kommentar zum Aphorismus 17 aus Jenseits von Gut und Böse*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2013. 108 s. ISBN 978-382-604-998-9, hft.

Alltsedan Nietzsches egna dagar har hans aforistiska skrivsätt varit en huvudfråga bland kommentatorerna. Motståndare såväl som anhängare har sett den aforistiska form som Nietzsche använde i en stor del av sina skrifter från 1878 års *Mänskligt, alltförmänskligt* och framåt som ett problem, som något som måste förklaras och förstås. Det har inte saknats röster som med eller utan medicinsk sakkunskap i ryggen velat se den uppbrutna formen som ett sjukdomssymptom: så sent som år 2000 argumenterade neurofysiologen David H. Ingvar i *Tio hjärnor* att Nietzsches aforistiska skrivsätt är ett uttryck för en ”brist i tankelivets kontinuitet” (Stockholm 2000, 42), förorsakad av en syfilisinfektion. Även hos filosofiskt mer sofistikerade läsare möter man inte sällan uppfattningen att den aforistiska formen är en spegling av ett icke-systematiskt och av självmotsägelser präglat tänkesätt.

Den grekiske filosofen Nikolaos Loukidelis tar i sin ”*Es denkt*”. *Ein Kommentar zum Aphorismus 17 aus Jenseits von Gut und Böse* ett radikalt annorlunda förhållningssätt till aforistiken som utgångspunkt för sin läsning. Hans lilla studie, baserad på en doktorsavhandling framlagd vid Freie Universität i Berlin, utgör som titeln anger en kommentar till en enda aforism ur *Bortom gott och ont* och försöker genom den nalkas hela Nietzsches sena produktion. ”*Es denkt*”, det vill säga ”det tänker”, syftar på Nietzsches uppgörelse med den cartesianska utgångspunkten för filosofin i ett jag som tänker. I den aktuella sjuttonde aforismen hävdar Nietzsche gentemot ”logikernas vidskepelse” att en tanke ”kommer när ’den’ vill och inte när ’jag’ vill”, varför det innebär ett ”förvanskande av faktum att säga: subjektet ’jag’ betingar predikatet ’tänker’” (*Samlade skrifter* 7, Stockholm 2002, 25). Nietzsche framhåller Lichtenbergs uppfattning att man borde säga ”det tänker” liksom man säger ”det åskar” som långt riktigare; men han radikaliserar Lichtenbergs tanke ytterligare. Nietzsche vill nämligen radera även detta ”det”, eftersom själva grammatiken riskerar förläda oss att betrakta tänkandet på ett invariant men felaktigt sätt.

Nietzsches kritik av Descartes huvudtanke hör till de mest inflytelserika sidorna av hans filosofi: i Freud, Wittgenstein och Foucault har man tre mycket olika exempel på tänkare präglade av just denna aspekt av Nietzsches verk. Huvuddragen i aforismens verkanshistoria diskuteras i ett avsnitt av inledningen.

”*Es denkt*” – understrykningen i titeln beror på att ordet i förstaupplagan av *Bortom gott och ont* är spärrat, vilket utgivarna till den stora kritiska utgåvan av Nietzsches verk uppenbarligen förbisett – består annars av två huvuddelar. En första del diskuterar hur aforism 17 knyter an till en filosofihistorisk kontext. Nietzsches förhållande till Descartes, vars uppfattning han alltså vänder sig emot, och Lichtenberg, som Nietzsche anför men radikaliserar, diskuteras här, men i mina ögon viktigare är det contextualiseringsarbete som Loukidelis gör genom att diskutera vilka de ”logiker” som Nietzsche anspelar på i aforismen är. Genom att belysa hur Nietzsches argumentation knyter an till uppfattningar som formulerades av idag bortglömda storheter som Gustav Teichmüller och Maximilian Drossbach blir det tydligt hur djupt involverad han var i sin tids filosofiska strider.

Denna del följs sedan av en del i vilken Loukidelis tolkar aforism 17 mot bakgrund av först den del av *Bortom gott och ont* som aforismen ingår i, så mot bakgrund av boken i dess helhet, och sedan i ljuset av Nietzsches kroppsbegrepp och av begreppet vilja till makt. Viljan till makt, detta märkliga begrepp som varken betecknar vilja eller makt i dessa ords vedertagna mening, var för den sene Nietzsche en princip som han ville föra tillbaka alla händelser och processer – i naturen, i samhället, inom den enskilda individen – på. Tillvaron genomsyras på alla nivåer av en ständig kamp mellan olika storheter, olika viljor till makt. Loukidelis vill här infoga polemiken mot Descartes och de vidskepliga logikerna Teichmüller och Drossbach i den större frågan om viljan till makt.

I sin vilja att först på historisk-filologisk väg fixera en uppsättning fakta och sedan i ett andra led ägna sig åt en tolkning av dessa är Loukidelis undersökning tydligt präglad av Nietzsches eget filologibegrepp. Och faktum är att Loukidelis anför Nietzsche själv som en metodförebild. Hela den tredje delen av Nietzsches *Till moralens genealogi* utgör enligt vad Nietzsche anger en kommentar till en aforism ur *Zarathustra*. Loukidelis projekt

består i ett försök att ta Nietzsche på orden och använda en aforism som en ingång till Nietzsches (sena) författarskap. Just detta att låta en enskild aforism utgöra en lins att läsa hela verket genom är ett mycket fruktbart grepp. I mina ögon utgör det dessutom ett gott argument mot att Nietzsches aforistiska skrivsätt skulle vittna om självmotsägelsefullhet.

Tobias Dahlkvist

Olof Petersson: *Herbert Tingsten. Vetenskapsmannen*. Stockholm: Atlantis, 2014. 343 s. ISBN 978-917-353-650-9, inb.

Syftet med statsvetaren Olof Peterssons studie är precis som titeln antyder att ta ett helhetsgrepp om Herbert Tingsten som vetenskapsman. Det är ett lovvärt syfte. Även om tidigare forskning många gånger behandlat Tingsten som statsvetare har det då ofta varit med avseende på någon specifik aspekt av hans vetenskapliga produktion såsom till exempel totalitarismtesen, ideologiernas död, sekulariseringen eller demokratin.

Petersson framhåller dock precis som flera tidigare forskare att gränserna mellan Tingstens roller som publicist, vetenskapsman eller för den delen kulturkritiker ofta ter sig rätt diffusa. Mycket av mellankrigstidens analyser av demokrati, diktatur och ideologier återkommer till exempel ständigt i Tingstens skrivande på DN:s kultur- och ledarsidor efter kriget.

Herbert Tingsten. Vetenskapsmannen är tematiskt upplagd. Här avhandlas i tur och ordning Tingstens syn på fascism, liberalism, kommunism, socialdemokrati, USA, England, Sydafrika, Israel, och så vidare i korta kapitel. Det tematiska angreppssättet innebär att de historiska och kontextuella perspektiven får en underordnad roll. Yttranden och ställningstaganden från mellankrigstiden kan ofta hos Petersson jämföras med analyser från sent sextiotalet såsom uttryck för samma intellektuella ståndpunkt, relativt oberoende av de olikartade historiska och intellektuella sammanhang vari de formulerats. Den historiska kontext som ibland antyds är nästan uteslutande hämtad från Tingstens egna memoarer *Mitt liv I–IV* från åren 1960–1964.

Det tematiska – snarare än historiska – angreppssättet har använts tidigare av forskare som Johan Lundborg, Bernt Skovdahl

och Ola Sigurdson, och har naturligtvis både för- och nackdelar. Till fördelarna hör en idé- mässig åskådlighet som lämpar sig väl om författarens främsta syfte är att effektivt analysera eller kritiskt granska en idé, -ism, lära eller liknande. Till nackdelarna hör till exempel risken för anakronistiska tolkningar alltför styrda av författarens egna utblickspunkter.

Boken fungerar bäst som en form av introducerande referensverk för den som snabbt vill orientera sig vad Tingsten sagt i olika frågor, särskilt som den också är försedd med en heltäckande publikationslista. Till de bästa avsnitten hör det om socialdemokratins där Petersson på ett mycket klagörande och överskådligt sätt sammanfattar Tingstens monumentala *Socialdemokratins idéutveckling I-II* (1941) och debatten kring den. Här märks det att Petersson rör sig inom ett område som ligger honom själv nära. Redogörelsen för Tingstens Marxkritik – och särskilt analysen av hur de korta och långa perspektiven opererar i Marx tänkande såväl som i hans efterföljares – är intressant och stimulerande.

Det faktum att kontexten i så hög grad hämtas från Tingstens sextiotalsmemoarer antyds redan i studiens inledande syftesförklaring. Syftet, skriver Petersson, är ”att det är Herbert Tingsten som ska tala”, ett vetenskapsteoretiskt problematiskt anspråk som dock aldrig diskuteras närmare. Petersson adderar dock ett ytterligare syfte som gör ansatsen avgjort intressantare: ”att tillämpa hans egen metod på honom själv” för att på så vis kunna ge ett kritiskt perspektiv på Tingsten ”i hans egen anda”. Detta andra syfte liknar mycket idéhistorikern Bernt Skovdahls i avhandlingen *Tingsten, totalitarismen och ideologierna* från 1992. Men medan Skovdahl ägnar över 400 sidor åt denna uppgift utan att riktigt lyckas avsluta den, påbörjas den knappt av Petersson.

Peterssons bok domineras istället helt av det första syftet att låta Tingsten själv ”tala” – om man med detta menar långa referat och sammanställningar av Tingstens texter på olika teman. Värdet av denna typ av sammanställning har nämnts ovan, men här finns också ett problem som har att göra med ambitionen att låta Tingsten själv ”tala”. När Petersson till exempel ska redogöra för Tingstens kritik av låt oss säga Karl Marx eller George Sorel konsulteras inte dessa förfat-

tares originalverk. Marx och Sorel refereras istället utifrån Tingstens framställningar av deras läror, vilket gör att de i Peterssons framställning blir liktydiga med Tingstens tolkning av dem. Detta är naturligtvis problematiskt ur källkritiskt hänseende.

Petersson går nästan inte alls dialog med tidigare tingstenforskning, vilket är synd. Idéhistorikern Staffan Källströms analys av debatten mellan Tingsten och statsvetar-kollegan Gunnar Heckscher 1939 hade till exempel kunnat addera väsentligt till förståelsen av vad som var nytt med Tingstens statsvetenskapliga metod – skiftet från en diakron, historiskt-kontextuellt orienterad, till en rationell, synkron, samtidsorienterad statsvetenskap. Inte heller teologen Ola Sigurdsons analyser av Tingstens tänkande i förhållande till det svenska folkhemsbygget och välfärdsstatens ideologi berörs. Ett viktigt undantag finns dock. I en lång fotnot går Petersson till rasande angrepp på historikern Mikael Nilsson med anledning av en artikel om Tingstens eventuella kopplingar till den CIA-finansierade organisationen *Congress for cultural freedom* på femtiotalet. Utan att ta ställning i sakfrågan – som för övrigt inte är ny utan har behandlats i tidigare forskning, till exempel av idéhistorikern Nils Runeby – kan konstateras att den närmast koleriska tonen i detta utfall framstår som helt oproportionerlig, särskilt med tanke på den i övrigt så okritiskt refererande framställningen. Varför Nilsson ges denna betydelse, samtidigt som så mycket annan forskning förbigås med tystnad blir aldrig klarlagt.

Att Petersson väljer att bortse från tidigare icke-statsvetenskaplig forskning må vara hänt, och kan helt rimligt motiveras med att det är statsvetaren Tingsten som står i fokus. Tyvärr lyser även den statsvetenskapliga kontexten med sin frånvaro. Inte minst gäller detta Olof Peterssons egen forskargärning, som inte heller den aldrig riktigt bryts mot Tingstens. Ett sådant intellektuellt möte hade kanske kunnat skänka boken en nerv och en angelägenhetsgrad som den nu saknar. Den icke initierade läsaren får aldrig riktigt klart för sig vad som var nyskapande i Tingstens forskargärning i förhållande till en äldre statsvetenskap. Inte heller vilket arv han lämnade efter sig, eller varför han bör läsas av statsvetare idag.

Andrus Ers

Jörn Rüsen: *Historik. Theorie der Geschichtswissenschaft*. Köln: Böhlau, 2013. 322 s. ISBN 978-341-221-110-3, inb.

Jörn Rüsen hör tillsammans med bland annat Hayden White till efterkrigstidens mest betydelsefulla historieteoretiker. Sedan slutet av 1960-talet har han utarbetat ett nytt systematiskt perspektiv på historiskt tänkande och historievetenskap och successivt införlivat nya dimensioner. Den nyligen utkomna boken *Historik* är en uppföljning av hans *Grundzüge einer Historik I–III*, som utkom 1983–89, och försöker integrera de nya aspekter som tillkommit. Med tanke på den mängd texter som Rüsen publicerat sedan 1989 utgör den nya boken av naturliga skäl en övergripande presentation snarare än en ersättning för den tidigare versionen och de verk som tillkommit sedan dess, däribland *Zeit und Sinn* (1990), *Konfigurationen des Historismus* (1993), *Historisches Lernen* (1994), *Historische Orientierung* (1994), *Zerbrechende Zeit* (2001), *Geschichte im Kulturprozeß* (2002), *Kultur macht Sinn* (2006) samt ytterligare ett antal antologier om historiskt tänkande och humanism i ett globalt perspektiv.

Historik som begrepp motsvarar närmast en metateori för historievetenskap och historiskt tänkande, inte en teori utslutande om vetenskaplig kunskap eller ett visst historiskt tolkningsperspektiv. Boken är inte en introduktion till historievetenskap eller en praktisk vägledning i historisk forskning, utan en argumenterande reflektion över historievetenskapens funktioner, element och grundfrågor. Vilken typ av kunskap är historisk vetenskap? Vilka är historievetenskapens uppgifter? Vad är och vilken funktion har historiska teorier och begrepp? Vad innebär metod i kunskapsprocessen från frågande till kritisk erfarenhetsbearbetning och tolkning? Vad utmärker historiska framställningsformer och vilken relation har de till kunskapsinnehåll, fiktion och meningsinnehåll? Vilken roll kan eller bör historievetenskap spela i relation till den vidare historiekulturen? Vad innebär det att lära sig "historia" och i vilken mening kan historievetenskap och historiskt lärande bidra till en bättre värld? Dessa frågor behandlas i boken sedan Rüsens grundläggande perspektiv på historiskt tänkande presenterats.

Utmärkande för Rüsens *Historik* är att den sätter in historievetenskap i ett samhälls- och

livsvärldsperspektiv och reflekterar över vad som överhuvudtaget gör historiskt tänkande meningsfullt som utgångspunkt för vad som specifikt utmärker historievetenskap och gör den värdefull. Det gör kunskapens "nytta för livet" och praxisrelation betydelsefull också för reflektionen över historievetenskap: i grunden uppfattas historiskt tänkande motiveras av behov av historisk orientering och identitetsbildning. Ett annat särdrag är att meningsbegreppet utgör kärnan i historisk kunskap och dess giltighetsanspråk. Historisk kunskap utmärks fundamentalt av ett efterhandsperspektiv, eftersom händelser bara blir historiska genom att vara betydelsefulla i relation till ett meningssammanhang som direkt eller indirekt kan omfatta uttolkarens nutid. Sådana meningsförbindelser bildas genom historiskt berättande, vars grundläggande betydelse för synen på historisk kunskap utgör ytterligare ett särdrag hos Rüsens perspektiv. I förhållande till andra former av historiskt tänkande har vetenskap en särskild kritisk, prövande funktion och särskilda förnuftsanspråk i form av metodiskt tillvägagångssätt, underbyggnad, explicit argumentation och strävan efter utvidgad allmängiltighet.

Mycket i Rüsens perspektiv kan förefalla okontroversiellt. Innehåller det någon utmaning gentemot den etablerade vetenskapens självförståelse och praxis? Även om mycket forskning idag handlar om att analysera mening hos olika fenomen i det förflutna diskuteras sällan själva tolkningarnas innebörd i relation till nutiden som en fråga om vetenskaplig rimlighet, till exempel vilken betydelse upplysningens mening i en viss tolkning har för nutida handlingsorientering. Det hänger samman med att forskningens betydelse för och relation till livspraxis ofta förblir oartikulerad och uppfattas som en utomvetenskaplig fråga. Här tillför Rüsens perspektiv en dimension som fortfarande förtjänar att utvecklas.

För den som känner till Rüsens verk sedan tidigare hör avsnitten om meningsbegreppet till bokens mer intressanta inslag. Ännu tydligare än tidigare markeras att det förflutna inte bara har karaktär av meningslösa fakta som tillskrivs mening från nuet via tolkningsperspektiv utan också redan innehåller meningsbärande förekomster (*Sinnvorgaben*). Sådana meningsförekomster finns exempelvis i förflutna förhoppningar som kan ge inspiration eller i utmanande erfarenheter som

ifrågasätter meningssammanhang. De finns även i just det förflutna som ligger till grund för det nutida tolkningssubjektet och ”konstruerat” dess förståelsehorisont. Meningsbegreppet kan uppfattas som en abstrakt fråga, men har betydelse för hur forskare förhåller sig till mening och Rösen indikerar ett alternativ till moralisk och ideologisk instrumentalism.

Vilken roll kan vetenskapens förnufts-karaktär ha för praktiska frågor? Rösen strävar efter att göra vetenskapens förnuft betydelsefullt för de behov som motiverar historiskt tänkande, men här uppstår spänningar i relation till det praktiska livets frågor. Om olika kontexter har behov av olika typer av historiskt tänkande, innebär inte det att vad som är förnuftigt bör differentieras på motsvarande sätt? I andra sammanhang har Rösen pekat på behovet av meningsrationalet och en terapeutisk rationalitet i form av sorgearbete, eller som i artikeln ”Historiekulturens förnuftspotential” (i *Berättande förnuft*, Göteborg 2004) skisserat ett mer differentierat förnuftsbegrepp i relation till historiekulturens kognitiva, politiska och estetiska dimensioner. Det övergripande universalistiska men skillnadskänsliga humanistiska perspektiv som Rösen anger med ”humanisering” och ”mänsklighet” som vägledande idé har poäng för umgänget mellan kulturer, men framstår som alltför meningstunnt för att hantera det praktiska förnuftets frågor på ett mer konkret plan.

Sammantaget ger *Historik* en överblick över de olika delarna av Rösens historieteoretiska perspektiv, även om boken inte innehåller så många nya inslag för dem som följt Rösens tidigare arbeten. Rösen fortsätter att ange en intressant inriktning för nutida historieteori vid sidan av till exempel Hayden White och Frank Ankersmit och behandlar grundläggande frågor om de historiska vetenskapernas roll och kunskapsform i en utvidgad kontext. Det finns knappast något motsvarande perspektiv vad gäller omfång, systematik och ambitionsnivå.

Martin Wiklund

Sverker Sörlin (ed.): *Science, geopolitics and culture in the polar region. Norden beyond borders*. Farnham: Ashgate, 2013. 443 s. ISBN 978-147-240-969-0, hardback.

Science, geopolitics and culture in the polar region is the second of five volumes to come out of ‘The Nordic Experience’ book series. This series of edited books looks at the Nordic region as a geopolitical concept created through practices and representations. Placed in this context, the collection under review is a fine addition to an interdisciplinary discussion on how ‘Norden’ exists as a space.

The collection is edited by Sverker Sörlin who in his introduction articulates Norden as a transnational and networked region. Moving beyond a focus on states as the prime actors in Arctic policy, Sörlin is as interested in “symbolic territory” as he is in sovereign territory. With porous borders, irregular ethnic divisions, and histories of multi-national geographic and economic expeditions, the Arctic is not a typical space for thinking about sovereignty. So how did Nordic states create unofficial territories in the Far North? As this book shows, spheres that are normally separate – science, culture, and the military – became interrelated in the Arctic. In the twentieth century Nordic nations were able to extend past their territorial borders through practices – sometimes discrete, sometimes prominent – of international scientific collaboration.

Part I looks at the geopolitics of the Nordic polar presence. The opening chapter by Sörlin concerns the career of the Swedish glaciologist and diplomat Hans Ahlmann. Ahlmann’s name recurs throughout the book because he was at heart a Nordacist scientist, a well-travelled Swede who forged scientific links in Denmark and Norway, but also maintained constructive relations with the West (USA, UK) and the East (USSR). As Sörlin shows, after the era of patriotic explorers like Fridtjof Nansen, Salomon Andrée, and Roald Amundsen, polar research in 1940s came to be headed by people who had sympathies with the viewpoints of other Arctic nations. Ahlmann had gone to great lengths to support colleagues in Norway during its Nazi occupation and he respected the achievements of the Soviet Union.

In his contribution, Peder Roberts looks in

detail at how Ahlmann's policy of increasing Nordic collaborations in the polar regions ran aground. Often viewed as Ahlmann's crowning achievement, the Norwegian-British-Swedish Antarctic Expedition of 1949–52 was less a template for Nordic cooperation than the last gasp of European dominance in Antarctica. Back in Europe, when Norway and Denmark joined NATO in 1949, Nordicist plans for a Scandinavian defence union faded away in the face of the new Cold War geopolitical situation.

This section of the book is concluded with a chapter by Roberts, Klaus Dodds, and Lize-Marié van der Watt on Norway's remarkable transfer of its International Geophysical Year Antarctic station to the white minority regime of South Africa in 1959. Despite an anti-Apartheid foreign policy, Cold War geopolitics encouraged Norwegian strategists to focus on their Arctic front while the South African National Party imagined that an Antarctic base would circumvent their encirclement by communist-supported liberation movements in Africa and Soviet bases in Antarctica.

A strong feature of this collection is its concern with Nordic-Russian relations. In an exemplary opening chapter to Part II, Julia Lajus looks at the history of polar field stations in the Russian Arctic. Lajus relates the ways in which marine biological and meteorological stations were places of knowledge production and places of knowledge transfer. As she recounts, the scientific role and way of functioning of these stations was affected by the fact that there were three main strategic areas of concern regarding Soviet research on the Arctic – navigation, the efficient use of natural resources and the political-military strategy for the defence of Soviet territorial sovereignty. Thus, exchanges with their Scandinavian colleagues were made difficult for Soviet scientists due to the secrecy imposed on data obtained in the Arctic, especially in the 1930s and 1940s. However, even during those years, connections with Nordic researchers were possible when leading Soviet scientists could argue for the need to learn about new developments in polar science. In a later chapter, Lajus examines the cooperation between Russian and Nordic scientists with regards to fish in the Barents Sea area. As she shows, despite breaks in collaboration and compe-

tion between the countries over this important economic resource, the fact that fish know of no borders forced Soviet and Nordic researchers to collaborate.

In his chapter, Stian Bones looks at the expansion of Nordic-Russian scientific contacts after Stalin's death in 1953. Like the United States, the Soviet Union had been suspicious of plans for a Scandinavian defence union, but after Norway and Denmark joined NATO, Krushchev launched a "charm offensive" on the Nordic countries in the mid 1950s. Just as scientific and cultural relations began to be normalised, Bones shows how there was a dramatic increase in American-funded R & D in Arctic Norway and Sweden after Sputnik showcased the power of Soviet technology. The author relates how in this geopolitical context Sweden and Norway had competing political, economic and research interests, which resulted in different strategies to assert their sovereignty over their Arctic territories in relation to the Soviet Union. He remarks, however, that in the three countries, the belief in scientific internationalism shared by several scientists was a key factor leading to collaboration in Arctic research.

In his chapter "Science and Industry in Northern Russia from a Nordic Perspective", Urban Wråkberg looks at the domestic colonialism at the heart of natural resource surveys in the Arctic. Wråkberg contrasts the role played by Soviet and Nordic scientists in the extraction of natural resources in the northern territories of their respective countries. What the author notes is that, even though there were significant differences in the way extractive projects were taking place, namely in terms of the institutional framework, the labour organisation, and the role of the market in each of the countries, scientists took part in advising politicians and state agencies in the best way to develop the North.

In Part III attention is turned to issues of culture and governance in Greenland. In her insightful chapter, Kirtsen Thisted discusses the discourses which brand Greenland in the era of self-government, resource extraction, and climate change. Examining promotional advertisements placed in Danish newspapers by the Government of Greenland, Thisted sees narratives which deconstruct *and* perpetuate the myth of the sublime

Arctic. As she suggests, Greenlanders must now navigate between the political context set by the “Home Rule” (enacted in 1979) and international law on indigenous peoples. Thisted’s remark about a slogan used by the Greenlandic government summarizes the situation well: “[i]t aims to combine two otherwise opposite discourses: a global discourse, emphasizing ecology, and sustainability and a local discourse, emphasizing development and economic independence.”

Jessica M. Shadian then turns to look at the Arctic through the lens of the Westphalian state system. She finds that in this narrative the Arctic emerged historically as a frontier zone for nation-states, which had negative consequences for indigenous peoples. She examines how the competing agendas of various actors and institutions, such as indigenous peoples, the EU, the Nordic Council, the Arctic Council, but also economic and state actors coming from other parts of the world (such as China) are redefining the Nordic Arctic. Shadian takes Greenland as a case study for the complexities of thinking of a Nordic Arctic. She discusses the context in which the “Home Rule” was negotiated between Greenland and Denmark, as well as more recent debates taking place within Greenlandic society regarding their position on the international political and economic scenes. Shadian asks a question which concerns not only the future of Greenland itself, but also the future of the Nordic model of the Arctic: “Will Greenland become a ‘resource territory’ with a small internal population and foreign actors living off its land and paying tributes to its inhabitants?”

The final section of the book centres on the themes of heritage and institutions. Anders Houltz looks at the mediatisation of polar exploration, focusing particularly on a comparison between the Fram Museum in Oslo and the Andrée Museum in Gränna. Houltz is interested in the way that museums can shape the meaning of the Arctic for national audiences – creating as much as reflecting actual polar experiences. Dag Avango analyses the use of heritage sites in the sovereignty disputes between Argentina and the UK in the southern Atlantic. Avango argues that South Georgia whaling stations, originally dominated by Norwegian actors, became embedded in other histories because

these Nordic traces were not regarded as a challenge to more influential narratives. Aant Elzinga then looks at how polar research became interrelated with the idea of Norden. Stories of polar exploration have long fed the national imaginaries of Nordic nations while Nordic scientists have had leading roles in the four International Polar Years that have taken place since 1882. The final chapter is comprised of field notes of the late Lisbeth Lewander, who looked at the intimate relationship between science and military planning in Canada, Greenland, and Svalbard. Lewander’s piece ends with the salutary reminder: “The Nordic countries are just as interested in commodities, natural resources and territory as other nations, even if they have not always expressed this interest in their political agenda”.

This is a book that packs a lot in. Although the first five or six chapters tie together most snugly, overall *Science, geopolitics and culture in the polar region* is a strong collection of studies by scholars who are specialists in their fields. For students and researchers engaging with the current polar geopolitics boom, this collection demonstrates the importance of historic Nordic scientific networks in generating meaning in the Arctic and Antarctic.

Shane McCorristine & Rémy Rouillard
(Scott Polar Research Institute,
University of Cambridge)

Ulrik Volgsten: *Från snille till geni. Den svenska kompositörsrollens omvandlingar från Kraus till Måndagsgruppen och dess betydelse för synen på musik*. Möklinta: Gidlunds förlag, 2013. 160 s. ISBN 978-917-844-882-1, hft.

Musikforskaren Ulrik Volgsten tar i boken *Från snille till geni* hjälp av idéhistorien för att problematisera den uppfattning om upphovsrätt som präglar dagens lagstiftning. Genom en historisk tillbakablick visar han att det har funnits olika sätt att se på skapandet av musik.

Boken är en fristående fortsättning till den tidigare utkomna *Musiken, medierna och lagarna. Musikverkets idéhistoria och etablerandet av en idealistisk upphovsrätt* (Möklinta 2012) där synen på det musikaliska verket från antiken och fram till våra dagar utreds.

I *Från snille till geni* fokuseras istället synen på kompositörens roll och särskilt förställningen om det romantiska geniet. Studien är avgränsad till det svenska musiklivet från cirka år 1800 till 1950.

I undersökningen kontrasteras två olika idealtypiska geniuppfattningar mot varandra. Den ena kallar författaren den idealistiska genisynen. Den karaktäriseras av att det musikaliska skapandet och geniet anses ha sitt upphov i den individuella kompositörens personlighet. Detta till skillnad från den andra idealtypen, som benämns den nationalromantiska, där den geniala kreativiteten istället anses härstamma från en kollektiv folksjäl. Kompositören ses då som en skicklig uttolkare mer än som en originell upphovsman. Den idealistiska uppfattningen kopplar Volgsten till Immanuel Kant och den nationalromantiska till Johann Gottfried Herder. I sin undersökning av olika uttalanden om kompositörens roll kommer han fram till att båda dessa geniuppfattningar fanns i Sverige fram till en bra bit in på 1900-talet. Efter andra världskriget kom sedan den idealistiska uppfattningen att ta över. Tidigare var det alltså inte självklart att ett musikverk var någonting en individ kunde ge upphov till och ha äganderätt till.

Förändringen från en uppfattning om geniet som en kollektiv till en individuell företeelse knyter Volgsten även till den språkliga förskjutning som innebar att ordet geni med tiden kom att användas mer än det gamla ordet snille. Geniet eller snillet beskrevs dessutom i ökande grad som något man var istället för något man hade. Geniet blev med den moderna musiksynen mer och mer knutet till den enskilda individens personlighet.

Volgsten är negativt inställd till den moderna, idealistiska genisynen, som han menar för länge sedan borde ha spelat ut sin roll, samt till upphovsrätten som han sätter i samband med den. Han förstärker kritiken genom att föra in en genusanalys där han menar att geniet i patriarkal anda framstår som en enkönad, självbefruktande fader till sitt verk. Uppfattningen om en genetisk koppling mellan upphovsman och verk menar han utesluter kvinnor. Detta eftersom den bygger på en kvardröjande aristotelisk uppfattning där mannen anses bidra med den högre värderade formen och kvinnan med den lägre värderade materian. Med den idealistiska geniuppfattningen är det formen som ska skyddas. ”Det

immateriella äger fortfarande företräde framför det materiella. Anden ska skyddas, kroppen säljas.” som Volgsten uttrycker det (138). Han menar att den patriarkala samhällsordningen hotas av ”okontrollerad materialisering av det immateriella” (139). Han ansluter sig till teorin om att det bara är män som i historien har tillskrivits genialitet eller originellt skapande överhuvudtaget. Det empiriska materialet motsäger dock denna generella tes något. Det förs nämligen fram en kvinnlig 1800-talskompositör, Elfrida Andrée, som av en samtida recensent kritiserats för en överilad originalitet. Det var en kritik som även kunde riktas mot manliga kompositörer i enlighet med en äldre syn där originalitetsanspråk inte uppskattades.

Från snille till geni uppmärksammar på ett intressant sätt hur genialitet i historien har betraktats både som en individuell och en kollektiv företeelse. Volgstens uppdelning i idealtyper är tydlig men kanske ibland väl generaliserande. Detsamma gäller genusanalyserna. Boken tar upp ett spännande och ytterst samtidsrelevant ämne. Ibland vore det dock önskvärt att den vetenskapliga undersökningen i högre grad hölls isär från de samtidspolitiska ställningstagandena, så att läsaren fick bilda sig en egen uppfattning.

Kristina Nordström

Paul Wenzel Geissler, Richard Rottenburg & Julia Zenker (red.): *Rethinking biomedicine and governance in Africa. Contributions from anthropology*. Bielefeld: transcript Verlag, 2012. 291 s. ISBN 978-383-762-028-3, hft.

Under de senaste decennierna har många forskare, med utgångspunkt i Foucaults teorier om biomakt, undersökt hur formandet och styrningen av moderna samhällen hängt ihop med att staten tagit kontroll över människors kroppar (genom allt ifrån befolkningsstatistik till konkret disciplinära eller direkt frihetsberövande åtgärder), men också med att människor alltmer kommit att internalisera uppfattningar om såväl den medborgerliga plikten i att bete sig hälsosamt (och i förlängningen produktionsfrämjande), som den medborgerliga rätten till hälso- och sjukvård.

Frågan om historiska och nutida kopplingar mellan biomedicin och styrning är

komplexerad och blir än mer så när vi rör oss bort från Västeuropa, mot koloniala och postkoloniala kontexter. I antologin *Rethinking biomedicine and governance in Africa: Contributions from anthropology* resonerar ett antal antropologer utifrån olika afrikanska exempel kring hur teorier om biomakt kan vidareutvecklas för att fånga komplexiteten i andra sammanhang än de som vanligtvis stått i centrum för foucauldianska analyser. Dess fokus rör sig över delar av världen där den västerländska biomedicinen aldrig varit självklart dominerande över traditionella sätt att handskas med sjukdom och ohälsa, och där redan svaga statsbildningar under senare år tvingats decimera sina socialpolitiska insatser till ett minimum i anpassning till krav från institutioner som Världsbanken och IMF.

Guillaume Lachenal letar sig i sitt kapitel tillbaka till 1940-talets franska Kamerun och till Haut-Nyong: ett utopiskt experiment-samhälle helt styrt av läkare. Resten av boken koncentrerar sig på postkolonial tid, och då främst på den distinkta utveckling som skett under de senaste decennierna, då spridningen av hiv/aids lett till skapandet av nya infrastrukturer, och då statliga hälsovårdsprogram alltmer fått ge plats åt transnationella och globalt verkande aktörer.

I dagens Afrika finns flera sjukdomar som skördar betydligt fler liv än hiv/aids, men som ändå hamnat i skymundan, bland annat för att det av olika skäl visat sig svårare att mobilisera patientgrupper kring dem. Flera epidemiska sjukdomar berörs i antologin. Rene Gerrets och Ann H. Kelly utgår båda från Tanzania, och ger olika perspektiv på svårigheter att implementera program för kontroll av malaria där. Ett par andra artiklar berör sömnsjuka. Förhållandevis många kapitel fokuserar ändå på hiv/aids. Anita Hardon visar hur transnationell hälsoaktivism skapat tillgång till bromsmediciner i stora delar av Afrika, men också vilken makt läkare, sjuksköterskor och ”expertpatienter” fått i disciplinering och exkludering av patienter som inte visar sig nog anpassningsbara. Sung-Joon Park resonerar kring hur utdelningen av bromsmediciner mot hiv/aids i Uganda kompliceras av att dålig information om patientbehov leder till att lagren ofta står tömda - vilket i sin tur leder till än mer otillförlitliga data. Ruth J. Prince visar hur anti-hiv-program i Kenya har gett många människor möjligheter till arbete och utbildning och in-

träde i en ny medelklass. Detta sker dock mitt i ett samhälle som i är i kris på del flesta övriga plan, och de flesta patienter är akut fattiga och hungriga – ett faktum som hindrar programmets effektivitet men som också döljs och avpolitiserats av deras farmaceutiska fokus.

Flera bidrag pekar på en diskrepans mellan lagar och regelverk och biologiska rättigheter som de ser ut i praktiken. Till exempel skriver Thamar Klein om lagstiftningen i Sydafrika som – till skillnad från i de flesta länder i väst – gör det teoretiskt möjligt att ändra juridiskt kön utan att operera sig. I den faktiska tillämpningen av lagen tvingas dock transpersoner att anpassa sig till binära och biologiskt bestämda könsmodeller. Då könsbytesoperationer nedprioriteras av sjukvården, och de få som görs är dyra för patienterna, blir juridiskt könsbyte i praktiken ett svåruppnåeligt mål för de flesta transpersoner i landet. Samtidigt visar många transsexuella sydafrikaners fantasifulla appropriering av tillgänglig teknologi på ett aktivt motstånd mot givna normer – till exempel tar många p-piller för att kunna leva som ”chicks with dicks”.

Kristin Peterson pekar i sin text på hur Kenyas anpassning till WTO:s ramverk för intellektuell egendom och patent (på exempelvis läkemedel) i praktiken fallerat, dels på grund av krockar med lokala, mer kollektiva sätt att se på intellektuell egendom, dels, ironiskt nog, på grund av att de hårda krav på kontroll av patentbrytare som ställs genom den så kallade TRIPs-överenskommelsen är omöjliga för landet att leva upp till sedan internationella strukturanpassningsprogram tvingat staten att banta ner sig under nattvåktarnivå.

Boken avslutas med ett par kapitel som sluter mycket nära an till bokens huvudfrågeställning. P. Wenzel Geissler visar hur kliniska prövningar av nya läkemedel kan ge upphov till ett slags biologiskt medborgarskap som inte är knutet till nation, men ändå reciprokt. De kenyanska kvinnor som Geissler intervjuat deltog i prövningar för att de upplevde att de fick något tillbaka – hälsovård, men även pengar till mat och ökad frihet – och upplevde det som en stor förlust när experimentperioden var över. Att kalla den ersättning experimentdeltagare får för lön är något som oftast undviks, vare sig det är företag, forskningsstiftelser eller universitet i andra länder som driver prövningarna, eftersom

det så tydligt sätter fingret på produktionsförhållandena – att människor upplåter sina kroppar till billigt pris, i en riskfylld process där någon annan tar hand om vinsterna i slutändan. Följaktligen förkläds betalningen ofta i termer av reseersättning. Geissler själv menar att det av olika skäl kan vara rimligt att beteckna arbetsinsatsen som en gåva i traditionell antropologisk betydelse, det vill säga som något som skapar förväntningar om en social gemenskap. Peter Redfield pekar i bokens sista kapitel på gemensamhetsskapande mekanismer i spåren av Läkare utan gränser program för bekämpning av sömnsjuka, och ställer i samband med detta frågan om det går att bli ”medborgare av en försummad sjukdom”. Hans slutsats blir att program för global hälsa, hur goda intentionerna än är, som bäst bara skapar en distanserad form av medborgarskap, baserad på humanitär medkänsla snarare än på territoriella anspråk och medborgerliga rättigheter i vanlig mening. Både Redfield och Geissler understryker också att det såväl i kliniska prövningar som i humanitärt motiverade program för global hälsa handlar om ett prekärt medborgarskap, partiellt och tidsbegränsat, och att ingen av dessa infrastrukturer kan ses som en fullgod ersättning till välfärdsstatens institutioner. Vad patienternas efterfrågan ytterst speglar är, som Geissler uttrycker det, en längtan tillbaka till en modern form av medborgarskap, med den högre grad av social trygghet som – hand i hand med en högre grad av övervakning – kan erbjudas av en fungerande stat.

En allmän konklusion utifrån denna samlingsvolym är att nationen inte kan tas som självklar ram för den biopolitik som inbegriper invånarna på en viss plats, och att detta blir särskilt tydligt när blicken riktas mot dagens Afrika.

Antologin visar att frågan om hur biomedicin och styrning flätas samman i den fattigare delen av världen är viktig, och här vill jag understryka att den även är angelägen att utforska ur mer historiska perspektiv. Dessutom, som redaktörerna själva påpekar, hänger denna empiriska fråga ihop med den minst lika brännande frågan om möjligheterna att agera politiskt i en värld där medicin och medicinsk styrning inte längre håller sig inom nationsgränserna.

Annika Berg

Susanna Åkerman: *Fenixelden. Drottning Kristina som alkemist*. Gidlunds förlag, Möklinta, 2013. 349 s. ISBN 978-917-844-871-5, inb.

”Du är ditt tidevarfs gåta.” Dessa ord låter Topelius drottning Kristina fundera över i *Planeternas skyddslingar* (1899). Det är nog snarare så att Kristina är alla tidevarvs gåta; från abdikationen 1654 till våra dagar har hennes person och öde inte upphört att fascinera. Varför abdikerade hon, lämnade Sverige och konverterade till katolicismen? Vad motiverade hennes liv efter abdikationen? Många förslag har lagts fram, men gåtan består. Kristinas egna motstridiga uttalanden om sig själv och sitt agerande spelar en roll här, men även hennes bevittnade oortodoxa religiositet och kontroversiella agerande som kvinna. Att Kristina var en av 1600-talets europeiska stormakters drottning och exdrottning skapade förstås också redan i hennes samtid en mängd komplicerade förväntningar, intressen och konspirationer.

Susanna Åkerman har ägnat en stor del av sin forskning åt att försöka förstå Kristina som intellektuell. I sin senaste bok *Fenixelden. Drottning Kristina som alkemist* menar hon sig ha hittat den dolda faktor som förklarar såväl Kristinas abdikation som hennes vidare existentiella, politiska och kulturella projekt. Åkerman påvisar en aspekt som enligt henne inte har fått en rättmätig plats i forskningen – Kristinas engagemang i och för den esoteriska traditionen, för hermetismens idéer och alkemins praktiker.

För att finna nya samband i Kristinas utveckling har Åkerman valt att studera hennes samlade manuskript och böcker – ca 7000 volymer som hon delvis hade ärvt, delvis köpte efter abdikationen, och som utgjorde hennes bibliotek i Rom. Biblioteket finns inte kvar i sin helhet. Något år efter Kristina död auktionerades det ut. Vatikanen köpte drygt 2000 manuskript, men den tryckta samlingen skingrades. Med hjälp av bouppteckningen, Vatikanbibliotekets katalog och andra förteckningar är en rekonstruktion dock möjlig.

Vad var det för böcker och manuskript som Kristina samlade på? Forskningen har tidigare pekat på det encyklopediska intrycket; att biblioteket snarare ska ses som en furstes skrytsamling än som ett uttryck för Kristinas lärdomssträvan. Åkerman medger att materialläget är invecklat och att Kristina prakt-

fulla samlingar av böcker, konst och gobelänger var viktiga aspekter av fursterollen, men hon hävdar bestämt att Kristina hade genuina intellektuella intressen. Hon visar att katalogerna avslöjar ett aktivt samlande av hermetisk, alkemisk, profetisk och kabbalistisk litteratur som indikerar en uttalad ambition att bygga upp ett fullständigt esoteriskt referensbibliotek. Åkermans studie ger tyvärr ingen klar uppfattning av hur stor del av de 7000 volymerna som kan räknas till den esoteriska samlingen, även om Åkerman nämner siffran 300 om just de alkemiska böckerna och manuskripten. En tydligare presentation inledningsvis av bibliotekets innehåll hade varit behjälplig. Visserligen ger Åkerman en kort beskrivning av samlingens huvudsakliga områden (hermetisk litteratur, mystik, musikens magi, alkemi, kabbala, rosenkreutzare) och listor över verken finns som appendix. Men eftersom materialet är så pass svårt att få överblick över behöver en oinvigd läsare bättre vägledning. En hänvisning till Christian Callmers forskning om Kristinas bibliotek finns i en not, men det hjälper inte långt för den som inte känner till hans forskning. Egentligen är det först i kapitel fem som läsaren får en bild av biblioteket som sådant, även om bara ett urval av skrifterna tas upp. Detta kapitel kunde med fördel ha fått en mer framskjutet plats. Jag saknar därtill en referens till Eva Nilsson Nylanders avhandling från 2011, som är en studie av just Kristinas manuskriptsamling.

Åkerman menar att hermetismen var ett område som Kristina började intressera sig för tidigt och fick kännedom om genom lärda män som Johannes Bureus. Intresset fördjupades i Rom där hermetismen engagerade den krets av personer som Kristina rörde sig i, såsom den beryktade markisen Palombara. Kristina tog kontakt med aktiva alkemister och hon utförde själv flera alkemiska laborationer. Det framstår som otvetydigt att Kristina fascinerades av utforskandet av kemiska processer och i brev beskriver hon händelser i sitt eget laboratorium, även om hon mest verkar ha betraktat andras försök att fram-

ställa de vises sten. Åkerman visar att Kristinas alkemiska kunnande utvecklades med åren och att hon kan betraktas som en alkemisk adept. Samtidigt är det svårt att veta med vilket intentionsdjup Kristina ägnade sig åt denna verksamhet. En av hennes maximer låter: ”En furste skall vara de sköna konsternas beskyddare, inte professorernas rival.” (173)

Det furstliga temat tas upp i de följande kapitlen som behandlar Alexanderprofetian och dess relation till det esoteriska nätverket i Rom; den misslyckade Neapelplanen; Kristinas mecenatskap och akademi; överskridandet av det kvinnliga och hennes upptagenhet vid sig själv som en makalös Christina Alexandra med kopplingar till antik storhetstid. Boken innehåller dessutom utvecklingar kring hermetismens vidare öden i 1700-talets Sverige, och flera appendix. Åkerman gör helt adekvata poänger, som dock hade gått fram tydligare om hon hade sovat mer i materialet och dröjt kvar i biblioteket i Rom. Kapitel fem kunde med fördel ha fått breda ut sig på de övriga kapitlens bekostnad.

Det är mycket som Åkerman vill få med mellan bokpärmarna. Ibland är det svårt att hänga med i turerna kring rosenkreutzare, alkemister och historiska händelser. Åkerman vill driva i bevis att Kristina attraherades av hermetismen för att den erbjöd ”en känsla av autonomi, inre upplysning och intellektuell energi – egenskaper som stärkte hennes personliga inflytande” (254) på ett sätt som vare sig protestantismen, katolicismen eller den nya vetenskapen kunde. På en existentiell nivå lovade den frigörelse från kroppsliga och själsliga begränsningar. På en politisk nivå talade den för ett slags universalmonark i ett europeiskt fredsrike, en roll som Kristina gärna ville spela. Åkerman dra slutsatsen att hermetismen var den dolda anledningen till att Kristina abdikerade och att därmed ”det gåtfulla kring hennes konversion har upplösts” (254). *Fenixelden* ger många belägg för saken, men jag får ändå en känsla av att gåtan trots allt kommer att dröja kvar.

Cecilia Rosengren